

Крымский А. Е.

Из поэтисток и
Эскизы.
вид. 2.

М. 1982.

А. Е. Крымський.

ИЗЪ ПОВИСТОКЪ И ЭСКИЗИВЪ.

Выдания друге, выправление.

МОСКВА.

Друкарня Варвары Гатцунъ, Велыкий Афанасьевський переулокъ.
1902.

Дозволено цензурою, Кіевъ, 29 Ноября 1900 года,
и С.-Петербургъ, 24 Іюня 1901 года.

З М И С Т Ъ

Сториинбы.

Не порозуміються (Изъ жыття исте-
рыківъ).	1—65
Батьківське право.	67—96
Та хто жъ такы справди выненъ?!	
(Изъ жыття мищанъ у Кыївщыни)	97—138

НЕ ПОРОЗУМІЮТЬСЯ.

(Изъ жыття истериковъ).

НЕ ПОРОЗУМІЮТЬСЯ.

(Изъ жыття истериковъ).

I.

„Дочекався я свого съятонъка.
Выряжала въ съвить мене матинка...
— Нехай, сыну мій, мы працюемо,
Нехай цилый викъ мы горюемо —
Та не вси жъ, якъ мы, въ земли рыються:
Може, йе таки, що и мъются.
Якъ знайдешъ такыхъ, мылый сыночку,
Простелы себе, якъ рядныночку.
Чоло съ похылу не поморщыться,
Сына съ похылу не покорчыться,
Спина съ похылу не покривыться,
За те ступыть панъ и подывыться.
За те ступыть панъ на покирного
И прыйме тебе, якъ добирного.
И съ панамы ты прывитаешься,
Съ полемъ батьківськымъ роспрощаешься...“

Перечытавши ци вирши, студентъ Андрій
Івановычъ Лаговський осьмихнуўся, бо щось
изгадавъ. Винъ стоявъ коло столу, перегор-
тавъ свои листы, запыски и всяки други

шпаргалы, тай усе, що непотрибне, винъ одкыдавъ на бикъ, себто щобъ зныщи бы. Съпивомовку Руданського, що оце винъ взявъ до рукъ, винъ давно-давно колысь перепысавъ бувъ самъ, власною рукою, вже тому годъ висимъ, ще тоди, якъ бувъ гимназистомъ та здобувъ одъ своеи матери одынъ курйозный, сервилистичный листъ. Того листа винъ тоди прышывъ бувъ до виршивъ и переховувавъ обыдва документы вкупи.

Перегорнувшы сторинку дали, Лаговський побачывъ и того самого материного листа. Мати була неписьменна — посланые до сына зложывъ йій якыйсь пысака пидъ йіи диктантъ. Якъ перечытавъ Лаговський тую пысульку, винъ зновъ осьмихнувся, та вже якосъ криво й кысло. Отъ що стояло тамъ:

«Г. Громопиль Кыївськ. губ. 18⁶/_п86.

«Дорогий Андрійку!

«Посылаю тоби тры карбованци. Не трать ихъ марне, бо мини гроши не легко прыходяться. За твою харчъ и за твою кватырю заплачено вже згоры, дакъ на що бъ ты мавъ втрачатыся ище? Ци тры карбованци — то вже тоби самому, на дрибни расходы. Тильки жъ, колы що купуватымешъ, то купуй такъ, щобъ нихто не бачывъ: чужи люде збоку дывитымуться — будуть думаты, що ты дуже багатый; то й стипендіи ты не достанешъ.

Найбилише просю: тютюну не купуй, бо якъ довидається начальство, що ти заживаєш, то сключать тебе зъ гімназии. Шануйся, мій сину, слухайся старшихъ. Не заводься съ товарышами, тай не прыятелюй зъ нымы, бо пуття одъ йихъ не навчышся. А найбилише—годы вчитељамъ. Будь до йихъ прывитный, ласкавый, покирный; дыректора дуже поважай, не сперечайся зъ нымъ; якъ де зустри-нешъ, то нызенько вклоныся. Спина, якъ по-клонышся, не зламається, а отже жъ уси вчитељи тебе полюблятъ. Ласкаве телятко дви матки ссе. Цилую тебе и благословляю. Твоя маты А. Лаговська». Все це було писано поганою росийською мовою, зъ безличчю помылокъ, а вкинци додано: «А по ея покорнѣйшой просьбѣ писаль отставной унтеръ-офицеръ Л. Стеценко и вамъ одъ себя кланяется».

— Нещаслыва дыкарка! — сумно сказавъ соби студентъ.—Тры годы я вже йіи не бачывъ. Чы обминалася вона хочъ трохы? А отъ письля взватрього побачуся зъ нею та побалакаю... Ну, а зъ листомъ що робыты? подерты чы дали ховаты? — Атъ! сковаю на незабудь.

Це кажучы, винъ поклавъ листъ и виршъ до шкатулки, а тамъ дали поглядивъ на го-дынныкъ. Було якъ разъ висимъ.

— Часъ ійты каву пыты!..—подумавъ соби винъ, щырисинько такы радіочы, бо цили-

сињку ничъ не мигъ заснуты, и въ голови йому теперь гуло.—Може, якъ кавы выпью, то голова посьвижишае. Панъ и пани вже мабуть повставалы та вже, десь певне, сыдять у йидальни... А цикаво бъ знаты, чы здобулы воны телеграмму одъ мого вченыка?

Дило діялось у Курющыни, на сели, 17-го августа. Лаговський живъ тутъ на кондицыи, въ помищицківъ Бобровыхъ: винъ бувъ ставъ на літо за репетитора йихнъому йедынородному сынкови Пйерови, що въ маи не зложывъ экзамена и мусивъ переэкзаменовуватися въ августі. Тому два дни, на Пречистои, Пйеръ пойхавъ у Кыивъ, бо передержку вызначылы йому на 16-е августа, а його вчитель ище зостався на пару днivъ у Бобровыхъ. Булы на те прычины: одна—тая, ѩо не встыгъ позбираць свое манаття, адже остатними днями йому й годыны просвітньои не було черезъ Пйера; а друге — винъ мавъ чекаты, докы прысьше одъ Пйера телеграфична звистка зъ Кыива про результатъ його передержки.

Зійшовши изъ своеи съвитлычки на нызъ, у йидальню, Андрій побачывъ тамъ саму-но паню, велычну *grande dame*. Винъ поздоровкався зъ нею. Вона гордовыто простягла йому рученьку тай закусыла губу.

— Павло Гаврыловычъ... уже... пишовъ по господарству,—дуже повильно й тыхесенько,

нибы вмираючи проказала пани Боброва и йехыдкувато вдывлялася въ блиде, выснажене облычя Лаговського (винъ бувъ такы дуже хороблывый). — Павло Гаврыловычъ давно вже напивсь кавы, — тягла пани дали вже ораторсько-декляматорсько-навчальнымъ то-номъ: — бо въ його немае такои звычки, щобъ спати до пивдня.

— Скажена ты баба, отъ що! — зовсимъ не сердито думавъ студентъ, пьюочы тымчасомъ каву и дывлячись у шклянку: — Чы жъ не ты сама, мегеро, наказала мини, щобъ я пры-ходывъ до йидальни точнисинъко объ осьмій годыни, не ранишъ! — намовлявъ винъ себе та безъ усякои такы злости, навить гуморы-стычно трохы.

М-ше Боброва спершу мовчки, згорда ды-вылася, якъ Андрій сьорбае свою каву, по-тимъ узяла зо столу телеграмму та якийсь залипляныі конвертъ.

— Одъ Пйера йесте телеграмма,—сказала вона зловищымъ голосомъ: — винъ йіи бувъ пославъ ще вчора, а «нарочный» прывизъ до-пиру сьогодни... Отъ прочытайте лышень.

Лаговський розгорнувъ телеграмму, де стояло:

«Объихъ переэкзаменовокъ не выдержалъ. Пьеръ».

Прочытавши бумагу, репетиторъ мовчки вернувъ йіи Бобровій.

— Яка була наша умова, вы, сподиваюсь, пам'ятаете: здасть П'єръ экзамена—сто вамъ карбованця, а не здасть—тильки сорокъ. Ось тутъ маєте всі сорокъ карбованця,—сказала пани, простягаючи конвертъ. Студентъ узявъ тай мовчкы кывнувъ головою; не разлипляючи конверта и навить не поглянувши, що воно таке, винъ застромивъ його до боковои кышени, тай пывъ каву дали. Зъ його обиччя не видко було, що винъ почувае теперъ у своїому серци. Пані така байдужисть не сподобалась.

— Якъ правду казать, то й ци гроши йдуть задурно,—додала вона:—бо колы зъ заняттивъ вашыхъ ніякого пуття не було, дакъ чы варто платыты?

Лаговський не видповидаючи допывъ остатній ковтокъ кавы тай утеръ губы. Потимъ поволи, спокійненько, винъ назадъ добувъ съ кышени конвертыкъ й поклавъ його на столи.

— Якъ не варто, то й не варто,—зовсимъ анатично одказавъ винъ; дали пидвивсь и пишовъ зъ йидальни. М-те Боброва заметулась, бо такого скандалу не сподивалась.

— Андрій Івановычъ! Андріє Івановычу! верниться!—загукала вона:—Вы мене не зrozумили, я зовсимъ не те хтила сказаты... Ось верниться-но, я вамъ геть усе поясню.

Але парубокъ уже не слухавъ ѹи и пишовъ до себе на гору. Груды ѹому дуже важко двыжилы, бо винъ здавна хорувавъ на ядуху. Тяжко, перерывчато одсапуючи, винъ усадовывсь на крисли, одкынувъ голову назадъ та все одсапувавъ.

— Сьогодни жъ такы пойиду звидсы неодминно!—поклавъ соби винъ:—Ну, отъ, значытесь, працюавъ цile лито коло того дурныка—Пиера, а заробывъ стилкы, що злодивъ нема чого лякатысь... А въ тимъ зновъ, начхать мини на все! Tout cela c'est че нисенитныця! — додавъ винъ не безъ комизму. — Тилькы жъ на яки гроши я дойиду додому?

Винъ уставъ, вытягъ изъ шкатулкы капшукъ и пыльно переличывъ те, що тамъ мистылось.

— Тры карбованци ѹ десять копійокъ.. гмъ! Щобъ додому дойихаты, то треба безъ лышку девъять... А въ тимъ, начхать на все!! Вже якось съ кондукторомъ погодымось, — знайдемо нелегальнi способы, пойидемо ѹ безъ билета...

Винъ заходывсь укладаты свое збижжя въ чемоданчыкъ. Талежъ незабаромъ винъ спынывсь и кынувшись на лижко: ядуха, астма тая, не давала ѹому дыхаты, въ выскажъ застукотило, серце ростягалось и стысалось.

— Хочъ бы вже швыдче здохнуты!—нетерпляче гадавъ соби Лаговський.— Ну, вы!

прокляти нервыща!—нагукнувъ винъ суворо, нибы вдавався до когось чужого:—чи кынете колы-небудь мене мордуваты??—га??—И винъ, здавалося, справди чекавъ устной одповиды.

«Прокляти нервыща» дійсне мордувалы його здавна, найбильше черезъ те, що йому разъ-у-разъ доводылося вчыты нездибныхъ гимназистыківъ—отакыхъ, якъ Піеръ—та жыты завсигды по чужыхъ людяхъ.

Хтось торгнувъ двери. То було служанка. Вона сказала студентови, що панъ просить його до свого покою. Хлопецъ уставъ зъ лижка и пишовъ.

Панъ Бобровъ, генераль въ одставци, прывитавъ його дуже ласково, не такъ, якъ звычме. Бо якъ ынчымъ разомъ, то винъ було поглядавъ на вчытеля дуже згорда.

— Вы вже выбачте жинци, выбачте,— прохавъ винъ теперечки:— йій самій дуже шкода, що вона васъ покривдyla, бо вона й не хотила того. Отъ же, нате... визьмить визьмить ци гроши: вы жъ до ныхъ маete повне право. А якъ не визьмете, тымъ мене образыте.

Ласкависть панова збыла Лаговського съ пантелыку: ажъ ніяково чогось стало.

— Ни, такы не визьму,— сказавъ винъ дуже слабымъ, стомлянымъ голосомъ:— Дя-кую вамъ за вашу прыхильнистъ, що хочъ на останци выявилась... Тильки жъ, будъ

що будь, я на прощанни прызнаюся такы зовсімъ щыро: сьогодни мене мовъ гrimъ побывъ... Зъ вашымъ сыномъ я геть соби здоровъя збавывъ... я жъ цилый день зайдався зъ нымъ... въ мене нерви теперъ таки немощни... (Тутъ винъ бувъ спынывся, бо не зная, що казаты дали, а тымъ часомъ бажалося щось казаты). А Марыя Лаврентьевна... ни, я не сподивався одъ неи такои образы... Не визьму!..

— (Ну, а теперъ—знаю, что вже заразъ рюматы буду!..—подумавъ винъ:—Прокляти нерви! разъ-у-разъ зрадять! Тилки жъ якъ це такъ?! я вже не панъ самому соби, чы що?! Ба не заплачу! А отжежъ, йій Богу, заплачу!—лякався винъ).

Але не заплакавъ: перемигъ себе. Здригнулася й скривилася спидня губа, перебигла по облыччу электрична течійка, тай усе.

Бобровъ бачывъ, якъ у Лаговського смыкається облыччя. Йому жалько стало на парубка, а доты винъ попросту хтивъ оддаты йому гроши, щобъ не було ніяково. Винъ пидвився съ крисла, пидійшовъ до студента, що бувъ сидивъ, засунувъ йому въ кышеню конвертъ изъ сорокма карбованцями и жартовльво взявъ за чуба:

— Та ну-бо, ну-бо, не ображайтесь... Ну, не дывиться, мовъ сычъ на сову, гляньте ве-селишъ...

Лаговський якъ стій пидвився, бо черезъ тую ласкависть спазма йому пидступыла до горла: винъ боявся, що дали-дали розрывається.

— Выбачте... я пиду... я чогось нездоровий.... — глухо промыривъ молодыкъ тай швыдкою ходою подався до своеї кімнатки. Скоро винъ зачынны въ двери на защіпку, енергыя його покинула; його схопывъ нервовий пароксизмъ...

— Двацять цъятый годъ мини йде,— зъ ненавистю рыдавъ винъ, кусаючи зубами подушку:— а я реву, наче дытына!.. А все нерви!.. Та колы зъ мене вже не людина, а клубокъ нервивъ, то навищо я жыботю?!

— Лакейська душа!— зновъ зъ ненавистю лаявъ винъ себе, рыдавъ и реготався заразомъ:— Мини выпадало гордо швыргонуты тіи гроши панови въ вичи, а я замість того роскысь... Зрадивъ що йихнє Превосходытельство було ласкаве мене за¹ чуба смыкнуты... Лакейська душа!... Та ни жъ бо! Отъ пиду тай верну йому гроши!.. Добре... Тилки жъ описыля що буде? адже описыля здаватыметься мини, нибы я його марне образывъ, тай пиду я въбачення прохаты?!.... Прокляти нервища!!

Зъ гистерики, зъ довгого плачу винъ зморився. Голова ажъ важнила на плечахъ, очи мружылысь и сплющувалысь. Не спавшы цилу ничъ, парубокъ теперъ мицно заснувъ.

Якъ проکынувся винъ, то вже владавъ собою трохы бильше, а про панивъ, зновъ, клопотався менче.

— А чортъ юихъ беры! — сказавъ соби винъ нарешти:— нехай уже ци сорокъ карбованця зостаються мини... На ці гроши магтому потимъ у Кыиви перебутыся безъ урока хочъ зъ мисяць, то може нерви трохы спочынуть...

Того жъ такы дня паньски кони одвезлы його на зализныцю... Въ Кыиви йому выпадало буты допиро къ 1-му сентябрю, то винъ бувъ теперъ пойихавъ до дому, до матери. За два дни винъ бувъ уже въ Громополи.

II.

— Здорови булы, мамо!

— Голубе мій!.....

Маты прыпала до свого Андрія, цилувала, голубыла. Сынъ пыльно прыдывлявся до неї, поклавши руки на юї плечы.

Стара Лаговська выглядала зъ себе такъ, що юї швидче можна було бъ заличыты до «жинокъ», нижъ до «дамъ». Одижъ на юї була, правда, нibly паньска, та дуже простенька, полатана, безъ усякихъ претенсий на моду. Облычча юїй—неинтеллигентне, вульгарне. Руки червони, порепани.

— Якъ вы зстарилысь, мамо!.. Чого це вамъ спидня губа высыть мовъ нежывав?.. Лыце блиде... Зморщкы сильни... Та чы зду-
жаете вы, мамо?

- Трохы нездужаю... Падучка.
- Падучка?! видколы?
- А вже билше, якъ годъ.

Андріеви трошкы спротывылось.—«Падуч-
ка—це щось гыдке», подумавъ винъ. Зъ огы-
ды ротъ йому раптомъ шыроко роскрывсь,
верхня губа напружылась и пидвелась къ но-
сови, нисъ скрывыўся, спидня губа шыроко
вывернулась унызъ, зъ залозокъ потекла слы-
на, неначе щось погане въ роти опынылося.
Черезъ те винъ потроху вызволыўся зъ нень-
чыхъ обіймивъ, щобъ вона його билше не
цилувала.

— Гмъ! у неи эшилесыя,—то значця вона
й мини передала въ спадщыну якусь нервову,
дегенеративну хоробу... Мабуть, зъ мене ги-
стерыкъ, — помиркувавъ Андрій: — Гисте-
рыкъ?—ухъ, кепська справа! Въ мене, значця,
нема ніякисинъкои постійности, въ мене й
характера не може буты ніякого, бо кожной
хвылыны настрій духа мусыть мини самъ со-
бою зминюватысь. Однымъ разомъ я ни сило,
ни впало буду безъ прычыны дуже добрый,
а другымъ разомъ такъ само безъ прычыны
буду лыхай и поганый... Стихія, а не людина!..

— Пустить мене, мамо, я подывлюсь на господу, бо вже жъ давно якъ бачывъ.

Оселя Лаговськои була звычайницинька украиньска оселя, пидъ соломъянымъ дахомъ. Якъ увійти въ сини, то злива двери велы до кухни, а звидты черезъ грубу бувъ хидъ до ванькыра, де спала маты. А други синешни двери, що съ правою руки, велы зъ синей у парадну съвитлыцю, що носила бучне ймення: «гостынная», себто витальня. Билше жъ хатъ не було. «Витальню» мався теперъ зайняты Андрій. Въ ній обстанова була прынаймни чепурненька, хочъ безъ роскошивъ и всякихъ выгадокъ; а вже жъ скризь деинде по осели все було дуже бидне. Лаговська жыла тилкы съ того, що держала корову и продавала молочни продукты.

Розглядаочы Андрій господу, потроху розважывъ себе. Хочъ якъ тутъ усе выглядает бидно, та це не чуже, це — «вдома»; тутъ винъ панъ, а не якась т-те Боброва. Винъ сьогодни ляже спати въ такій годыни, въ якій йому заманеться; винъ узавтра — схоче — встане о пивдни. Йому взавтра не треба неодмінно въ осьмій годыни йти пыты каву. Винъ обидатыме взавтра тилкы въ той часъ, колы схочеться. Винъ узагали вильна, самостійна людина, а не пидвладна. — «Коженъ пивень на своимъ съмитныку панъ, каже прысливъ», — подумавъ Лаговченко: — «Нехай

соби ця прыказка носыть ироничну закраску, я ўїи люблю. Краще буты паномъ на своимъ съмитныку, нижъ лакеемъ у чужыхъ хоромахъ».

И не счулъсь, якъ прыйшовъ вечиръ. Смеркомъ забигла до Лаговськои добра прыятелька ўїи—хвершалыха. Андрій сидивъ коло ныхъ и слухавъ, про що воны балакають. Говорылы про чужи весилля и чужи похороны; говорылы про те, що въ недилю на справнычиши була въ церкви новитня сукня; говорылы, що въ Анны Петrivны погана наймычка; а въ Іоакимисты Львивны чоловикъ пъяныця, а въ Олімпіяды Андріивны на щоци такий великий выскочывъ пухыръ, що ажъ-ажъ-ажъ, а въ Перепетуи Власивны злодій уночи картоплю покравъ; говорылы про цину на картоплю та на кавуны; говорылы, що въ такого а такого сусиды швидко корова буде съ телямъ; говорылы, якъ то воно добре, колы корову прызвычено доитися безъ теляты; говорылы.., та багацько ще говорылы такого самого.

Студентъ пыльно слухавъ.— «А ўїй Богу, гарно!—погадавъ винъ:—гарно жыты отакечки, не знаючы не видаючы про якись тамъ соціяльни пытання та Weltschmerzer! Гарно людямъ интересуватись самыми коровыцями та курчатамы та пухырями Олімпіяды Андріивны п билшъ ничымъ. Ажъ мини само-

му на серци полекшало, якъ я спустывся на іце болотяне дно суспильности. Хвили розумового жыття плынуть соби десь тамъ високо-высоко понадъ мною, мене не зачипаочы й не колывачы; мини спокійно, мини й журбы немае въ моимъ затышкови. Йій Богу, гарно бувае ыноди ынуты людський образъ тай зробытыся благонамиренымъ, невыннымъ бобырцемъ у болоти, або жъ тыхымъ, мырнимъ воломъ чы коровыцею тай питы соби на зелену пашу!...

Винъ пишовъ до своеи кімнаты и заснувъ такъ лобо, якъ мабуть николы за остатнихъ трохъ рокивъ.

III.

Андріеви такъ сылне сподобалось «коровъяче жыття на зеленій паши», що другого дня винъ зъ ранку не одходывъ одъ матери. Йому любо було дывытысь, якъ вона готове обидъ, якъ бигае по кухни, якъ перемыває посудъ, якъ узагали метушыться мовъ муха въ окропи. Помишныци въ неї не було, бо Текля, дивчина - наймычка, погнала корову пастыся на стерню.

Сыдячы въ кухни, сынъ дипломатично роспытувавъ маму про йіи знакомости. Зъ йіи одвитивъ винъ бачывъ, що йіи суспильне ста-

новыше — дуже захытане и що вона чымъ разъ падае ще ныжче. Ще й тоди, якъ батько бувъ жывый, Лаговськи не належалы до выштого Громопильского товарыства, а вже жъ якъ померъ батько, то й дрибна интеллигенцыя стала йихъ цуратыся. Хвершалыха, що була вчора въ гостыни, то й вона вважала себе за аристократычнищу одъ Лаговськои. Але все це не такъ-то й сылне вразило бъ Андрія, колы бъ не звистка объ тому, що маты частенько любить захожаты, «съ чернаго хода», до Громопильскихъ пань, сидыть у ныхъ въ кухни, балакае зъ ными дуже шановльво, пидлещущеться до йихъ — одне слово, грае якусь неблагородну ролю.

— Що за гыдка лакейцына! — подумки сердывся винъ. — Мамо! а я бъ васъ прохавъ не ходыты до всихъ отыхъ пань... Якъ на мене, то вже краще нашукайте соби знайомсты середъ мищенъ та будьте зъ нымы ривни, тильки не оббывайте панськихъ порогивъ, мовъ... мовъ...

Винъ и слова дибраты не мигъ.

— Угу! Абы ты зневъ, якъ уси паны мене люблять! Воны ажъ радіоть, якъ я прыходю!

— Що жъ, воны васъ до покоивъ просяты?

— Нащо до покоивъ? Хиба що таке «покой»? Отъ я вчора була въ Клавдіи Петровны

Лоначевськои... ты не знаешъ йіи — це сущыха... То вона мене въ спальні прыймала и кавою напувала.

— А вы й зрадилы!.. Не ходить, мамо, зробить ласку...

— Этъ, що ты кажешъ!—невдоволена одказала маты:—А вже жъ изъ мищанкамы завдаватись... ходыты до ныхъ у гостыну...— якъ разъ! дзуськы!.. Воны самы за велыку честь мають, колы я йихъ хочъ до кухни пускаю! Отъ побачышъ самъ.

Андрій справди мигъ того самого ранку побачыты, соби на вдывовыжу, що мищанкы (а йихъ прыходыло сьгодни чы мало) вважалы Лаговську такы не за ривню. Хочъ воны зовсімъ фамильярно балакалы зъ нею про се, про те, про всяки спильни интересы, талежъ выдко було, що воны вважають йіи за «панію» такы. Лаговська й сама соби запышалася съ того поводження, тай ще (звисно, щобъ навичъ сыноги) балакала зъ нымы навитъ трохы протекторально. Темою для розмовы булы зновъ такы, якъ и вчора, телычки, п'яныци-чоловики, новитни хустки и т. д.

Окримъ тыхъ знайомыхъ мищанокъ прыходылы въ кухню до Лаговської покупщи: куховарки одъ тутешнихъ панивъ. Покы Лаговська одсыпала йимъ молоко чы сметану або одважувала масло та сыръ, воны опови-

далы йій усяки найдрибнищи спліткы про свое паньство. Лаговська дуже цікаво слухала їихъ, ще й сама допытувалась; видко було, що слухаочы ти спліткы, вона нibly й саму себе бачыла въ панській кумпанії.

— Що за лакейщина! — гадавъ Андрій. Йому брыдко ставало.

Пообидалы. Маты пишла въ садокъ, де рослы дуже гарни слывы-ренклоды, нарвала повну мыску и завъязала въ серветку. Дали почала сама выряжатись.

— Куды це вы, мамо? — спытавъ Андрій, дывлячись, що стара маты зашнурувалась у корсеть, одягla якусь парадну та старомодню сукню, настромыла на голову соби наколку и напнула якысь кумедный капелюшыкъ.

— Пиду до судыхы.

Вона ще выдобула зъ шахвы румъяно, начервоныла щокы, потимъ почорнила бровы. Сынъ, дывлячись на цю кумедью, тилкы плечыма здвыгавъ.

— А слывы жъ вы нащо несете?

— Гостынчыкъ. Такыхъ доридныхъ ниде въ городи немае, тильки въ насть. Позавчора Лоначевська такъ гарно, такъ щыро мене витала, то я хочу оддячытысь...

И вона пишла. Андрій мовчкы злувавъ. Згадавъ винъ батька, що посадовывъ тую ренклоду. Покійного батька парубокъ дуже любывъ. Такъ отъ, діялось це въ весни,

саме того року, що въ осені малыся одвезти Андрійка въ Кыївъ у гімназию. Посадовивши татко ренклоду власными руками, взявъ Андрійка, того велкого хлопця, на руки тай прынисъ до деревни.—«Це хай буде твоя. Може вона ростыме й тоди, якъ я помру,—то згадуй за мене... Але що я верзу?! Хиба тоби доведеться такъ, якъ мини, стырчаты свій викъ у Громополі на двайцятьохъ п'ятьохъ карбованцяхъ мисячного жалування?! Тебе—певне, що краща доля чекає...»

Въ осені Андрія одвезли до Кыїва, а за мисяць несподивано номеръ батько. Письля того Андрій ридко колы й у Громополі бувавъ: не доводилось, не можна було. Але всю оту сцену зъ деревомъ винъ добре пам'ятавъ.

Теперъ йому важко було, що овощи съ тій батькової ренклоди здалысь на пидлзыування до судыхы.

Вернула Лаговська до дому рада та весела.

— Щобъ ты знатъ, якъ мене тамъ прыймали! якъ прыймали! — хвалилась вона Андрієви, передягаючись изъ карикатурної одежи въ просте.

— А вы якъ? на кухню йшли, чы на парадни двери?— иронично перебывъ синъ.

— На кухню...—швиденько одмовила мачты и гордо оповідала дали:— То мене Клавдія Петровна поклыкала до спальні.....

— И напувала кавою,— докынувъ сливце синъ.

— Ни, не кавою: чаемъ изъ солодкымы бублычками...— не завважаочы ироніи, поясняла Лаговська:— Вона лежала въ лижкови, опочывала письля обидъ, а мини постановылы коло неи круглый стилъ и стилчыкъ, то я тамъ-о пыла чай... А якъ дякувалы за слывы!.. И панночку я бачыла... тилкы тая щось дуже згорда дывыться... А вже жъ яка ласкава сама пани!

— Ну, й радійте!—насьмишкувато сказавъ Андрій и пидвився, щобъ ійти до себе.

— Постій-но, Андріє! Казала Клавдія Петривна, щобъ я взавтра попрысылала йій усі квыткы... Це, бачъ, вона бере въ мене сметану й масло на квыткы... То треба буде поличыты, скилкы тамъ выходыть усього вкупи грошей, тай одислаты. Передше рахувавъ мини одынъ жыдъ, то я йому за те мусила платыты. А теперъ порахуй ты.

— Гараздъ — одказавъ Андрій и пишовъ до себе денервуватысь самотою.

IV.

У вечери винъ поробывъ рахункы.

Другого дня, скоро винъ выйшовъ пыты чай, маты йому сказала:

— А знаешь? Клавдія Петровна вернула рахунки; каже, що тамъ помылка: ты щось накынувъ... Та отъ тутъ йихня служанка. Що пани кажуть?

— Пани казалы,— выяснила дивчына,— що вы ажъ трყцять копійокъ накынулы не-знатъ звидкы... Тай кажуть до чоловика: «що то за погана звычка въ Лаговської! це вже вона вдруге такъ робыть: и прошлого мисяця наличыла бильше, якъ треба, и теперь зновъ...»

— Це вона... такъ и сказала?!! — спытавъ Андрій. Черезъ раптовый пароксизмъ ядухи винъ не мигъ дыхнуты.

— Скажы, дивчыно, пані, що того мисяця личывъ жыдъ, — безъ усякои достойносты выправдувалась Лаговська, ще начебъ то й вынна: — а теперь — самъ панычъ. То вже жъ панычъ не крутытымуть навмысне... Ты, Андрію, визьмы квыткы тай зновъ порахуй, щобъ вывирыты.

— Добре, дайте-но квыткы,— первово скавъ сынъ и швыдче пишовъ до себе.

Перевирывъ разъ — нема помылкы. Перевирывъ у друге—тожсамо нема.

— Я, мамо, писъля обидъ самъ иду до Лоначевської,— скавъ винъ до матери, начебъ то зовсимъ спокійнымъ тономъ.

— Ой, я боюся, щобъ ты часомъ не наплескавъ йій чого.

На те сынъ одвитывъ ривнымъ голосомъ:

— Ни, я попросту покажу йій, де йій по-
мылка. Бо хто жъ покаже, якъ не я?

— Ну, добрѣ,—заспокоилась маты:—Та не
забудь, що вона на ймення Клавдія Петровна.

— Клавдія Петровна? Гараздъ! нехай и
Клавдія Петровна!

V.

О п'ятій годыни Лаговський вдягъ на се-
бе свій новий студенцький кытель и пишокъ
до господы Лоначевськихъ. (Спершу випъ-
хтивъ бувъ одягнутыся задля визита якъ
найгирше, та потимъ передумався). Смыкнувъ
винъ за дзвоныкъ. Довго нихто не выходивъ,
нарешти одчынила двери якась гарна дама.

— Выбачайте, — защебетала вона по-ро-
сийськы, цикаво дывлячись на молодого,
доволи вродливого студента:—сама одчыняю,
бо вси покойовкы свои порозсылала... Вы,
певне, до чоловика? Його вдома немає.

— Ни, я до самои пани Лоначевськои...
Я Лаговський,—похмуро одмовывъ гистъ.

— Лоначевська—то я... Просю до витальни...
Сюды... Ну отъ... Сидайте, будьте ласкави.

Вона й сама сила тай налагодылася слу-
хаты паныча:

— То вы синъ... мадамъ Лаговськои?..
выбачайте я не знаю, якъ вона буде на
ймення и по батюшци.

— Марыи Степанивны Лаговськои,—трошки иронично підказавъ молодыкъ.—(Бачъ!— обурывся винъ на думци:— вона навить не знае, якъ мама зветься! а мама й по-за очи тытуле йіи на ймення и по батькови! Що за брыдкый сервилизмъ!). Я вчора поробывъ рахунки мами, и можу завирыты, що зовсимъ гараздъ. Якъ же вы сьогодни сказалы, що буцимъ я наплутавъ, то я зновъ двичи перевирывъ... (Голосъ йому задрижавъ)... Я помылокъ не робывъ... (Винъ засапувався)... бо я студентъ четвертого курсу математычнога факультету... А вже жъ обдуроваты васъ я тожсамо не хтивъ... Вы сказалы передъ покойовкою, буцимъ мама хтила въ васъ украсты трყцять копійокъ...

— Якъ прыйде покойовка зъ града, то я йіи заразъ геть вытурю, бо мини не треба такои языкатои,— спокійненъко сказала судыха. — А що до помылокъ, то воно такы може буты, що то я помыллась, а не вы. Правду кажучы, я порахувала абы-абы-якъ, на швидку ручъ.

— И проте послалы служанку сказаты мами, що въ рахункахъ йе помилка?!

— Ахъ, Боже мій! — трошки канрысно одказала дама:—ну дацъ що жъ тутъ такого? послала!

— Це зветься падлюцтвомъ! — згукнувъ Лаговський, шарпнувшись на крисли.

Лоначевська, замість спокійної линівопримхлывої дамочки, одразу зробилася величною леди.

— Я думала, що університецька осьвита зробила зъ васъ обтесану, выполновану людыну,—процидыла вона гордо й зневажлыво:— та вже бачу, ніяка осьвита не выжene того хамства, що зроду сыдить у крови.

— Добродійко!—скрикнувъ парубокъ гнівнымъ голосомъ, въ якому чуты було вже болючу нотку.

— Я бачу,—безжалісно тягла судыиха дали,— що мини треба було одразу повесты зъ вамы розмову не якъ изъ студентомъ, а якъ изъ сыномъ тієї перекупки, що мае одъ мене заробітокъ. Тоди бъ я не дочекалась ніякихъ прыкростей одъ васъ.... бо вашъ власный меркантильный интересъ не дозволивъ бы вамъ вражаты покупця... а надто такого, якъ я... Я знаю, що ваша мама бере зъ другихъ людей висимъ копійокъ за стаканъ сметаны, а зъ мене — десять копійокъ. То йій не выгода одипхнуты такого гарного покупця, якъ я... А съ тыхъ грошей, яки вторгне ваша мама, вже жъ и вамъ дешо перепадає? эге?

Лаговський хтивъ бувъ выгукнуты якусь зовсімъ непрystойну лайку. Вінь пидвився зо стилця. Губы йому затремтилы, зубы зачеркнуłyсь одынъ объ одынъ, лыще геть

перекрывылось. Винъ бувъ розявывъ рота, та замисть промовыты слово винъ, наче який оберемокъ, упавъ на стилемець и мовчкы схопывся за голову обома рукамы. Очи дывались въ гору, безъ усякого выразу, каламутно, nibы оловъяни.

— Ахъ, Господы!!—злякалась судыха:— выныйте швыдче воды!.. Ось... Що жъ я це наробыла!!— заголосыла вона.

И вона мерщій насыпала парневи въ шклянку воду.

— Не треба! — пробурмотивъ винъ. Пидвився и швидко-швидко пишовъ до корпидору. Лоначевська мыттю побигла наздогинъ йому.

— Та куды бо вы? куды? Постійте, отъ я вамъ щось скажу... Та постійте жъ бо! Отже жъ однаково не втечете, бо двери зачыняю... — сумовыто-жартовлыво засыміялась вона, наздогнавши Лаговського коло самыхъ дверей. Тутъ вона зупыналась передъ йимъ.

— Я хтила вамъ..., та не бійтесь-бо, я васъ заразисинъ выпустю,— зъ лагиднымъ усъміхомъ перебыла вона себе, побачывшы, що Лаговський стоить понуро и вдывляється нетерпляче въ дверну клямку.— Я хтила, бачте, тилкы сказаты, що я дуже вынна проты васъ, але жъ вы ще бильше вынни. Бо якъ такы не було вамъ сорому, вамъ, студен-

тоги, образыты беззахыстну жинку, знаочы до того, що й чоловика ѹи нема вдома? А въ тимъ, здаецца, що вы самы дуже мучытесь? Вы дуже нещаслывый, правда?

Вона промовыла ци слова Ѣыро й ласкаво. Андрій ризко порвався до выходу и шарпнувъ клямку.

— Ну, идить, идить!—заквалылась вона:— я бачу, що мій теперишній тонъ ище гирше вразывъ васъ.

Вона одимкнула двери, що на вулыцю.

VI.

Лаговський, кусаочы зъ усіи моци губу, пишовъ прудко-прудко, куды очи, геть одъ господы Лоначевськихъ. Зуздривши першый-липший перелазъ, винъ, не довго ворожачы, перелизъ у чужый садокъ, кынувся въ гущавину и впавъ на траву; несыла була йты спокійно дали. Нихто його не побачывъ.

Закопавшись лыцемъ у високу травыцю, винъ судорожно почавъ рыдаты; тилки безъ слизъ: очи булы сухисинъки. Потимъ винъ мовчки перекынувся навзнакъ, несьвидомо глыпнувъ бувъ очыма на небо тай мицно заплющывъ йихъ, ажъ стыснувъ повика. Потимъ мовчки и машынально встромывъ великого пальця ливои руки въ ротъ, мижъ

кутни зубы. Потимъ куснувъ його разъ-другий зъ усіи сылы тай заходывся грызты такъ, якъ собака жвакае кистку. Незабаромъ повенъ ротъ йому набигло крови, а що винъ бувъ лежавъ одкынувшы голову, то кровъ потекла йому въ горло. Не вважаочы на те, шарубокъ ище разъ утрызнувъ свій палець, та зъ велыкымъ болемъ почувъ, що його зубы вже не шкуру перетырають, а въ жыве мяке мясо глыбоко впываються и доходятъ до кистки. Тоди винъ стямывся, вытягъ палця зъ рота, пидвився и росплещывъ очи.

Зъ раны кровъ дзюрыла на траву и на одижъ. Тупо подывывшись на червону течійку, Лаговський якось выдобувъ хустку и обкрутывъ пучку. Його дуже болило, та на душі було не такъ важко. Винъ усадовывся, сперся спыною объ стовбуръ вышни, заплющывъ очи и взявъ міркуваты про те, якъ винъ оце робывъ визитъ до судыхы.

Скоро винъ згадувавъ ушыплыви слова Лоначевськои, мытту йому стыскувалысь кулакы, трусыла пропасныця, хтилось полынуты до панії зновъ тай крыкнуты йій въ жыви очи, що зъ неи пидла жинка. Але спосередъ такихъ лютыхъ думокъ несподивано вырынало гарне йій облычча зъ ласкавымъ, лагиднымъ осьмихомъ, який винъ побачывъ на останци. На ту згадку Андрій якось инстин-

ктивно скюлювався тай схылявъ голову на груды. Винъ пидъ таки моменты не мигъ и дыхаты.

— Зъ мене падлюка! — зважливо казавъ соби парубокъ, и серце йому занывало.— Ни, не падлюка зъ мене, а ненормальний выродокъ... И до чого жывотію я на съвити?! Чого я жывотію?! Проклятуши нерви!..—шопотивъ винъ на тысячный разъ свою звычайну фразу. Зъ важкого нервового болю винъ несъвідомо схопывся за груды.

— Завищо я йіи образывъ? Може за те, що вона займае выше соціальне становище? А вже жъ за те... Отже жъ вона така добра... Вона ажъ засмутылася, якъ побачыла, що мене вразыла.

Молодыкови закортило раптомъ побигты до Лоначевськои, попрохаты выбачення, поцилуваты йій руку та такъ и не одпускасты тую руку одъ губивъ, стоячы навколишкахъ.

Плебейська жылка не дала довго розвиватися такымъ мріямъ. Студентъ якъ стій пидвивъ голову, нетерпляче смыкнувъ плечыма, неначе хтивъ струснуты зъ себе тее негарне бажання.

— Вона мене пожалувала тилки черезъ те, що провинцыяльни кавалеры йій геть уси понадбрыдалы, а чорнобривый {студентъ виглядає йій краще...}, насымишкувато выдумувавъ соби винъ:—эге жъ! бо чомъ маму вона

николы не пожалуе, а завсигды трактуе тилкы згорда? Маму вона зве перекупкою...

Андрій зновъ скыпивъ и заклекотивъ гнивомъ, дали пидвився, дали зновъ сивъ на землю, дали зновъ лигъ. Якъ винъ упъять уклався на траву та ще заплющувъ очи, то лоти думки геть порозбигалыся. Винъ ставъ куняты. И отъ... чы то сонъ винъ та-кий побачывъ, чы то попросту дримаочы згадавъ соби дещо, тилькы жъ отъ яка сцена зъ мынулого жыття перебигла въ його уяви.

Ввыжаетсь або й сныться йому, нибы винъ — ще въ четвертому класи гимназии тай прыхихавъ додому на лито. Вже й тоди його маты ынколы плавувала передъ паньстvомъ, хочъ и не такъ сылне, якъ теперъ.

Одного разу прыйшла вона зъ базарю и сказала сынови:— Адже ты знаешъ геть усю письню: «Ахъ ты, воля моя, воля?»

— А що?

— То напышы до неи геть уси слова. Я оце йшла прозъ кныгарню. Кынгаръ стоить на рундуци. Пидийздыть экипажъ, и зъ экипажа неморожська генеральша Суханова пытається: «Чы нема въ васъ такои кныжкы, щобъ тамъ бувъ повный текстъ до «Ахъ ты, воля моя, воля?» — Кныгаръ каже: «Нема» А маленький сынокъ генеральшынъ и соби высунувся зъ коляски тай гукае и мало-мало не заплаче: «А вы добре пошукайте

мижъ своимы книжкамы! Може десь и йе? Мини такъ дуже хочеться маты тую съпіванку». Я стояла тутъ, то й кажу до генеральши: «Мій сынъ знае «Ахъ ты, воля», то винъ вамъ напыше.» Отожъ вона якъ йихатыме зъ миста до дому на село, то пидайде до нашои хаты... Я йій сказала, де мы съдымо... То я й оддамъ йій те, що ты напышешъ.

— Дывуюсь вамъ, мамо,— обурывся Андрійко:— пидлабузноетесь до незнайомои людьны черезъ те тилки, що вона генеральша!.. Та, іще хотите, щобъ и я годывъ якомусь тамъ генералятаю.

— Ну, йій Богу жъ, кажу тоби, що я й забула про йіи генеральство. Колы бъ ты самъ побачивъ, яке мыле хлопъятко!

— А бодай воно здохло!.. Не напышу!

За два годыни письля того пидийхавъ экипажъ. Лаговська выбигла въ сины на зустрічъ. Андрійко сховався за дверыма ичувъ, якъ маты перепросювала генеральшу, кажучы, що йіи сынъ забувъ письню, не памъятае сливъ. «Генералятаю» тымчасомъ сидило въ колясци, Андрій мигъ бачыты його въ вікно. То була блида, слабовита дытына, надзвичайно симпатычна на облычча. Очі въ того хлопчыка, якъ на його літа, дывылышя занадто журлыво й замыслено, та заразомъ прывитно и лагидно: достоту

маленький Христосъ. Рученятамы^и своимы винъ тулывъ до себе пару костуривъ: оця невелычка дытына вже була кульгава. Якъ сила генеральша на визъ и сказала: «Немае, мій сыночку», то малый каличка сумно схылывъ голову. Воны поихалы, а въ Андрія такечки защемило серце!..

Серце й теперь-о заскемило молодыкови съ того сна чы прывыда чы згадкы. Винъ ажъ прочнувся зъ болю. Биль бувъ не тупый, а плачущый: по гарячыхъ сухыхъ щокахъ покотылося декилькы важкыхъ слизъ.

«Генералята» нібы й теперьчкы стояло передъ нымъ и кризъ туманъ лагидно дывилось на його, мовъ маленький Христосъ, та сумовыто осьмихалось. Разъ, два — воно кынуло съ туману остатній поглядъ на Андрія; туманъ ще разъ застелывъ очи, дали мытто розвіявся, и вся мара щезла.

— Зъ мене психопатъ,—подумавъ Лаговський, пидвився, обережненько выйшовъ изъ садка, щобъ никто не бачывъ, а дали швидко подався додому. Йому неодминно заманулось музыки: винъ чувъ душою-серцемъ, що тилкы музыка його заспокоить.

VII.

Прыпхавшиесь додому, Лаговський першимъ диломъ скопывъ свою скрипку, що

Йіи винъ скрізъ возывъ изъ собою. Винъ не вчывся николы въ ніякого вчытеля, вывчывся самотужки, скрыпаль-техникъ бувъ зъ його абы-який: тилки того й було, що гравъ справди зъ великомъ чуттямъ.

— Сыну! — зазирнула до його въ двери маты:— Ну, що?

— А те, що я добре одчытавъ вашу судыиху, — одказавъ Андрій:— другымъ разомъ не буде людей навманя обрихувати.

— Що??!

— Эть, мамо! будьте ласкави, теперъ покынте мене: потимъ поросказую геть усе,— сказавъ сынъ нетерпляче.— Просю васъ, лышить мене на часынку одного, самотою.

Лаговська одійшла, не роспітувала білше, тилки дуже вжахнулася. Але вона поклала пити взвітра до судыихы тай шерепросыты, якщо сынъ наплескавъ чогось такого, що не годиться.

А Андрій на швидку ручъ направывъ скрыпцию тай нервово загравъ свою улюблену п'есу — дуэтъ Фауста зъ Маргарытою. Оксамитни тоны минорної мелодыї голубылы його серце, грили немовъ тепле сонячне проминня, обвивали немовъ легке весняне повитря, пестылы немовъ пахуча квиточкам'ялочки.

— Dammi ancor,
 Dammi ancor
 Contemplar il tuo viso,—

жалисно благалы струны.

Dammi ancor contemplare
 Il tuo viso!—

зновъ плакалы воны, хапаючы Андрія за серце.

....Al pallido chiaror
 Che vien dagli astri d'or
 E posa un lieve vel
 Sul volto, sul volto il tuo si bel!..

Молодый музыка спынывся тай схопывся за груды.

— Чого ты ныещъ, мое серце? — лагидно пытався винъ у своего серця, немовъ у живои людны.—Скажы, чого? — прывитно допытувався винъ зновъ, схыляючы вухо до своихъ грудей. — Кохання бажаешъ?.. Дасть марне бажаешъ!.. Покынь и гадку про це: задля такихъ бидакивъ кохання на съвити немае.

А дали, нибы безъ юго видома, руки юго схопылы зновъ скрыпку й смыка. Зновъ поллялась чаривна мелодыя: це Маргарыта прыхыльно одповидае:

Notte d'amor!..
 Гей, друже мій,
 Скажы ще разъ:
 „Люблю тебе“.
 Яка жъ я рада, що мене ты любышъ!..
 Notte d'amor!...

— Въ мене ѹе врода, въ мене ѹе чесність,
въ мене ѹе розумъ, а мини ѡце нихто доси
не казавъ отакои мовы! — роздумувавъ Андрій
скрипциоючи. — Черезъ що се?...

— До съвиту, сходу сонця
Мы будемъ пыть-гулять.
Прыходь, веселый Бакху,
До нась бенкетувать! —

якъ стій звернувъ Андрій на Вальпургіеву
ничъ, дали взявъ загравъ Фаустову бакха-
налію, дали «Сичильяну» зъ «Cavalleria Rusti-
cana». Очи йому запалалы, гнездри порозды-
малыся, выскы застукотилы. Лице його кон-
вульсивно крывылося та шарпалось въ уси
бокы, але винъ того не завважавъ. И спина
декильки разивъ конвульсивно здригнулася,
мовъ зъ електричного протоку, але винъ ни-
чого того не помичавъ. Винъ жадибно впы-
вався музыкою такъ, якъ пъяныця алького-
лемъ, якъ курець тютюномъ, а про все опро-
че на съвити позабувавъ геть зовсимъ. На-
решти очи Андріеви шыроко пороскryвалыся,
зинки поробылыша вельки й чорни якъ те-
ренъ. Зъ нервового напруження по тили пе-
ребигла цинична спазма.

— Це вже щось сексуальне! — сказавъ
соби винъ, дали засыміявся и несподивано
вдарывъ по струнахъ якусь банальну польку...
Ти звуки повіялы чымсь кафе-шантаннимъ,
повіялы продажнимъ коханнямъ.

— Що за брыдота! — сказавъ соби винъ, зъанализувавши вражиннѣе, сплюнувъ и поклавъ скрыпыцю на стилъ. До того жъ винъ и пальца своего пораненого дуже разразывъ: зновъ выступыла кровъ; накрученна на пальци хустка просякла и геть зчервонила.

Пидъ таку хвылыну маты розчыныла двери.

— А ну-ну грай, грай дали! — похвалъно сказала вона, просуваочы тилкы голову: — То все гравъ якусь никчемныцю, а оце втнувъ такого гарного!

Наче видро холднои воды высипалы хлопцеви на голову.

— Ать! — сказавъ винъ зъ досадою тай заразъ сховавъ скрыпку до скрыни, а самъ уклався на лижкови. Маты пишла.

— Въ мене такъ-такыничогосинъко нема спильного зъ нею,— подумавъ соби Андрій и саркастычно додавъ: — Я—продуктъ сучасной цивилизацыи, я дегенератъ, я декадентъ, я людына зъ *fin de siècle*, я неврастеникъ, а вона—вона така некультурна баба, що навить неврастеный не надбала... дарма що въ неи эпилепсия.

По цій подуманій мови студентъ тихо засьміявсь, але потимъ несьвидомо зитхнувъ.

— А въ тимъ: хто зъ насъ щаслывиший? хто? чы я зъ своимы высококультурнымы почуваннямы и такимы самымы высококуль-

турнымы хоробамы—денервацымы? чы, може, вона, дыкарка оцяя?....

— Ну, бійся Бога! чого жъ це ты, Теклю, доси додому не прыходыла??— загукавъ зна-двору гоминкій голосъ Лаговськои.— Корова вже видколы прыйшла, а тебе все немае!.. Та чы обидала ты сьогодни де??

— Гы-ы-ы!.. ни!..—хлыпала Текля. Андрій прожогомъ пидвивсь и побигъ до викна, щобъ забраты справу, въ чому дило та чого Текля плаче.

— А це, бачъ, отъ що: — сказала йому Лаговська:—корова въ ночи втикла була кудысь. Вранци я послала Теклю шукаты йі. Опивдни корова сама прыйшла додому, а Текли нема тай нема. Обидаты треба було,— Текли нема. До вечерни передзвонылы, — Текли нема. Ажъ ось колы вёрта!.. И зъ са-мисинъкого ранку не йила ничего!..

— Чого жъ ты доси не прыходыла? — спытавъ панычъ.

— Бо... коро-вы... ниде... не знайшила...— плакала Текля: — боялася... що... бытымуть...

— Бытымуть? Оттакъ! Чы не я тебе бытыму?— сказала Лаговська:—выгадай чорзна-що! Чымъ же ты тутъ вынна, щобъ було тебе за що быты? Якбы ты була пасла корову та отъ тоди втеряла або впustыла йі въ шкоду, ну, тоди, звисно, ты була бъ зоста-

лася пры вѣй выни. А то жъ корова сама втикла зъ подвиръя!

— А я бо....ла...ся...—рыдала Текля.

Лаговська невдоволено порушыла плечыма.

— Йій Богу, дурна дивка! — сердылася вона:—Боялася, що бытымуть, колы вона не вынна!.. Та ще й не йиланичого синько цилый день!.. Заразъ мини сидай обидаты! адже цилый день не йила...

Текля зъ двору ишла на синешни двери, а Андрій жалислыво дывывся сълидкомъ за нею, докы вона не увійшла до хаты.

— Мизерне сотвориння! — гадавъ соби винъ.—Оце дацъ справжня дыкарка... А ма- ма не зовсимъ така дыка, якъ я бувъ покла- давъ... Вдома Теклю, десь певне, попобылы бъ гараздъ навить за те, що корова сама со- бою кудысь подалася. Очевыдячки, Текля товченыкивъ позийдала чымаленько, бо це вже въ йихъ така педагогична система: бывъ тебе батько, была маты, была може й старша сестра, а вже що часто бывъ братъ, дацъ це напевне!.. И колы тоби вывыдныться, Укра- ино?.. Колы?

VIII.

Змынувъ вечиръ, змынула ничъ, прыйшовъ ранокъ.

Лаговська такы вывидала одъ сына, що саме винъ наговорывъ судынси. Перетривожывшись, вона заразъ писъля обидъ побигла до неи, сынови ничего не кажучы. На одходи вона загадала Текли, щобъ заразъ пидмына пидлогу въ панычевимъ покой.

Скоро дивчына почала прятаты, то Андрій, щобъ не перебываты, пишовъ зъ книжкою въ садочокъ.

За чверть годыны до його прыгналась Текля и гепнула навколинки.

— Що съ тобою? — скрыкнувъ Андрій, дывлячись на неи. А на Теклиному облыччи було написано невымовный, зъвирячий жахъ и мольбу, неначе хтось на неи замирывся со скырою, щобъ забыты, та такъ замирывшись и стоявъ. Андрій ажъ помертвивъ.

— Чого ты?? що тоби?

А Текля, замисть одповидаты, стулыла долони нибы на молытву и, все не зводячы очей съ паныча та стоячы навколинкахъ, затрусылася зъ жаху. Дывылась вона на паныча достоту такымы очыма, якымы дывыться собака, колы йи хтять лупцоваты

за шкоду. Нарешти облычча йій перекры-
вилось.

— Гы-ы-ы!—заскыглыла вона и работип-
но порвалася схопыты та поцилуваты Ан-
дріеву руку. Винъ высмыкнувъ.

— Та кажы-бо, ѩо съ тобою!!—мовъ неса-
мовытый згукнувъ винъ нарешти. Кровъ йому
холонула.

— Я... розбыла...

— Що розбыла?

— Лямпу!!

Се кажучы, Текля впъять кынула ще по-
кирнишый поглядъ на паныша. А той ничего
не мигъ уторопаты.

— Л-я-м-п-у? Ну, то що?—пытаў винъ, не
розуміючи, чого саме вона жахається. Серце
йому лускотило.

— Лямпу розбыла!—нетямущымъ, выну-
ватымъ тономъ сказала Текля вдруге, все
стоячы на колинахъ.

Андріеви одразу одлягло одъ серця, але
винъ угнивывся и забувъ свою звычайну
ввичлывисть.

— А бодай тоби чортъ!—скрыкнувъ винъ,
тупнувшы ногою: — Перелякала мене за чор-
знащо!

— Вы не скажете панії?!

И зновъ покирный собачый поглядъ.

Андріевого гниву могло буты тилки на хвильну: винъ мытю простыгъ. Натомисть його серце пройнявъ жаль.

— И зъ неи тежъ людына?? — подумавъ соби винъ. Дали винъ ласкаво забалакавъ, беручы Теклю за руку.

— Та встань бо, дурна дивчыно! Ну, чого жъ ты, дурненька, злякалася? Невже ты думала, буцимъ тебе бытымуть, або що?.. Ну, кажы: чого жъ ты злякалася?

— Я.....думала,.....що.....—тыхесенько сказала Текля тай спынылася.

— Ну?

— Бо воно жъ, десь певне, дуже дороге!

— Ни..... А що?

— Боялася...., що зъ грошай моихъ одбे-
рутъ.....

— А ты за яку плату служыши?

— Двацять карбованця за годъ.

— Що за дурна дивчына! — прывитно за-
сміявся парубокъ: — Невжежъ такы зъ ота-
кои мизерной платы мама захтилы-бъ вывер-
таты що-небудь за шкоду?.

— А я...боялася...—вовкувато тягла Текля,
рочепирчывши губы такъ, якъ дурныкъ.

— Та зъ неи идіотка зроду, — подумавъ
Андрій, пыльно прыдывляючысь до неи. —
Ба ни: попросту на цвіту прыбыта. Дыкарка.

Пишовши винъ у хату, побачывъ, що зъ його столу вси лысты, паперы та неоправляни книжки посыдувано на пидлогу, мовъ яке съмиття. Тилкы сами-но ти книжки, котри булы въ палитуркахъ, Текля не посыдала на землю. Очевыдячкы, вона не розумила, що воно таке: «книжка». Котра книжка була оправлена, дакъ то ще була задля неи «вещъ»,—нехай соби невидома йій, дывна, кумедна паньска «вещъ» (чи мало-жъ йе въ панивъ дывного!), тилкы жъ такы «вещъ», що йіи выкыдаты не можна; а неоправлена книжка здавалась Текли якымсь непотрибнымъ мотлохомъ.

Андрій постоявъ, постоявъ, а потимъ у викно ще разъ подывывся на Теклю, збоку. Винъ бувъ сподивався завбачыты въ ній вyrазни ознакы кретинизму. Але Текля, що мовчкы сыдила на прызьби и понуро дывилася въ далечинъ, глядила доволи розумнымы очыма.

— Кретины та ідіоты не такый поглядъ мають,—подумавъ Андрій.—Ни, не ідіотка зъ неи, а попросту дыкарка. Я покладавъ бувъ, що мама моя вже ажъ надто цикавый прымирныкъ дыкаривъ,—ажъ выходить, що Текля ще дыкша.

И видчувъ винъ невымовный жаль до бидолашной дивкы.—Пиду, хиба, побалакаю зъ нею? авжежъ? авжежъ!

Не встыгъ винъ багацько зъ нею розбалакатысь, якъ прыйшла зъ гостыны стара Лаговська. Вона була дуже вдоволена.

— Я була въ Клавдіи Петровны, — оголосила вона сынови.

— И вона васъ заклыкала до спальнї та напувала кавою. Знаю, — насымишкувато скававъ Андрій, тилки-жъ заразъ и збентежкывся:

— Чы не набалакалы вы йій про мене чого-нибудь зайвого, занадто ласкавого? — непривитно схопывся винъ.

— Я? Ну, я — дақъ ничего зайвого йій не казала — одмовыла маты, — а отъ ты — дақъ справди наплескавъ чор'знае чого. Я вже перепросювала, перепросювала....

— Хто-жъ вамъ давъ право на те?! — закыпивъ Андрій: — це вона мусила-бъ мене перепросюваты, а не я йіи. Вона мини наговорыла Богъ знае чого... Вона сыміє вважаты мене за неривню!

— А отже, щобъ ты знатъ, то й не вважає! — радисно осьмихнулась Лаговська. — Вона хоче тебе навить у гости до себе запрохаты... А все те зробивъ не хто, якъ я! — хвалылась вона тріумфуючи.

Андрій неймовирно здвыгнувъ плечыма.

— Мене въ гости? Гм!.. Тай щожъ саме такого зробили, кажете, вы?

— Я казала Клавдії Петровни, що ти дуже жалкуешъ и каешся, що йі покрив-дывъ. То вона.....

— Хиба я жалкуувавъ?

— Ать! треба-жъ було перепросыты... Ну, то вона й каже: «я й не сердюся на його». А потимъ я сказала, що ти гарно граешъ на скрипку. То вона: «Чы не захтивъ-бы винъ узавтра прыйти до нась на вечиръ, гратаы до танцивъ?» А я кажу: «Винъ дуже радый буде....»

— Що?!! що кажете?!!

Маты не зрозумила сынового тону. Вона навить думала, що винъ отакъ згукнувъ зъ несподиванихъ радошивъ, и казала дали:

— Бачышъ, отъ що: въ неи взавтра буде багацько гостей, — дакъ йій хочеться, щобъ булы танци. Тилкы-жъ, на горенько, нема теперъ у гроди музыкъ: пойихалы на село до одного пана. Та йесть тутъ одна гувернантка: то вона взавтра гратаиме на фортепьянъ; а ты гратаимешъ укупи зъ нею на скрипку. Воно й буде такъ, неначе оркестръ... Ты будешъ грата, а пидъ твою музыку танцива-тыме все паньство!.... И це я зробыла, я! — зновъ радисно хвалилась Лаговська, споди-ваочыся, що й сынъ звеселыться съ такои честы.

Лаговченко ажъ похоловъ съ такого бру-тального работиства мамынного.

— Ну, спасыби вамъ, мамуню, що мене запысалы до судышишынои челяди! мало вамъ самымъ пидлызуватысь, треба було ѹе й мене въ лакеи пошыты! — нервово буркнувъ винъ и подывывся на матиръ мовъ на ѿсъ дуже брыдке. Винъ и справди почувавъ теперь до неи таку велыку оғыду, наче бъ то була якась склызыка, мокра жаба, що до неи брыдко рукамы доторкнутыся. Ніякыхъ родацькихъ симпатый пидъ ту часыну не було въ його: передъ нымъ, бачылось йому, стояла не його ридна маты, а якась чужа жинка, несимпатична геть въ усьому, зъ усихъ бокивъ, зъ кожного свого жесту. Андрій хтивъ бувъ вылаятысь, талежъ якъ стій запыкнувшись. Черезъ ядуху йому въ грудяхъ духъ сперло, очи наллялыша кровью. Парубокъ швидко покынувъ маму, побигъ до своеи кімнаты, зачынывся и, сившы коло столу, гирко заплакавъ зъ образы.

— Мерзена дыкарка! — зашепотивъ винъ, згадуюочы про матиръ:— вона навить не розуміє, яку крывду мини заподіяла..... Господы, Господы! що за незвычайный сервилизмъ!.... Що за монструозне лакейство!.. И вона—моя маты!.. А Лоначевська? адже вона соби справди подумала, що перекупчынъ сынъ покирно цилуе йї ногу, умыльно просыть выбачення и радисно прылышне на йіи баль статы за тапера!....

— Бо я такы прылыну! Я прыйду такы на твій баль!! — несподивано надумався винъ и вдарывъ кулакомъ по столи. — Тилкы побачымъ, чы дуже зрадіешъ ты зъ мого прыходу!.... Эге, побачымо!..

Андрій заходывся люто миркуваты, що саме винъ понаговоряе взавтра судыси, абы заспокоиты свою душу гараздъ. Намыслывши декилькы красывыхъ, эффектныхъ сценъ та декилькы патетичныхъ, велычныхъ промовъ, винъ побачывъ, що винъ уже й теперъ заспокоюється, зъ самои думки,—тай одъ серця одлягло. На душу прыйшла йому такая полекша, буцимъ уси ти подумани на взавтра промовы винъ уже заразъ повысловлявъ, буцимъ уси ти надумани на взавтра сцены винъ уже заразъ поодбувавъ.

— Вже *dixi et animam levavi!*... Ни, не такъ: *tecum locutus sum et animam levavi!*—иронично сказавъ Андрій, тай тыхенько зареготовався зъ себе, безъ усякои злости. — Плюнуты справди на все дило и не ходыты взавтра лаятъся? Такы й плюну. Чортъ зъ йимы всима! Хай соби тамъ тая Лоначевська що хоче думае, хай соби воны обыдви, и мама и Лоначевська, заразомъ выказяться.... — про мене!... про мене!...

— Гмъ! отака моя непостійнистъ — це-жъ ознака гистеричнои вдачи?.... Начхать! що мини до того! гистеричнистъ — ну, такъ и

гистеричнистъ!... А може-жъ треба себе пры-
сылуваты та такы питы взавтра вылаяты
Лоначевську? Ни, не хочу: адже теперъ мини
вже не гирко, вже байдуже.... Да къ, може,
це треба зробыты не зъ досады, а просто съ
принципу? Атъ, не хочу й думаты багацько
про всю справу!...

Винъ закунявъ и вклався спочыть. Маты
боялася збудыты його.

IX.

— Бомъ! Бомъ! Бомъ! — трyчи загувъ цер-
ковный дзвинъ, такъ пидъ десяту годину
ввечери.

Андрій прокынувся.

Трохразовий гукъ залунавъ знову.

— Пожежа! — майнуло хлопщеви въ голови.

Винъ выйшовъ на подвиръя. Велыке по-
лумъя съяло на небi. Разъ-у-разъ по трyчи
дзвонылы въ церкви на кгвалтъ.

— Пиду на пожаръ, — поклавъ Андрій и
побигъ до городськои каланчи роспытатися,
дѣ саме горыть.

Та якъ-же винъ здывувався, колы рози-
бравъ, що пожарни вартивныky спокiйне-
сенько похожають по каланчевому подвирью,
а пожарни бочки зъ кышкамы стоять неза-
прягани!

— Чомъ вы не йидете гасыты?! — крикнувъ Андрій по-украинськы.

— Та то на хутори, — байдужно одказавъ одынъ спомижъ пожарныхъ.

— Дакъ що жъ, що на хутори? —

— А на хуторахъ гасыты — не наше дило,—похмуро одмовывъ пожарный....—Та чого ты ввъязався? Що ты тутечки за роспопрядчыкъ?

— Мерзавцы!! — грымнувъ по-росийськы молодыкъ, не памъятаючи себе зъ гниву и не розуміючи, звидкы въ його энергыя и мова береться. Зновъ же, московською мовою винъ крикнувъ навмысне, бо вже бачывъ, що на його «мужычу» мову пожарни не вважатымуть и на пожежу не пойдуть. Винъ и дали гризно гукавъ по-росийськы:

— Та якъ вы сыміете такечки видповидаты, душогубы?! Васъ до Сибиру запроторыты буде мало! Заразъ мини запрягайте кони та йидьте! Я губернаторови въ Кыивъ на васъ скаржытымусь!!—крикнувъ винъ на останци, стукаючи ковинькою.

Несподиванка, урядова мова, энергичный, наказуючый тонъ та слово «губернаторъ» — вплынуло такы на полицеїскыхъ. Вони почалы чухатысь. Двоє зъ ныхъ пишли запрягаты кони.

Тилькы жъ надійшовъ тутъ полицеїський надзыратель. Лаговський бувъ такъ само палко кынувся до його, домагаючысь, щобъ пожарня швыдче йихала туды, де горыть. Надзыратель, замисть видповиды, побывъ що-кы одному й другому вартовому, що булы посыпишылыша слухаты Андріевыхъ наказивъ, и заборонивъ свої команди навити рухатыся.

— Мы не обовъязани гасыты чужи по-жары,—холодно пояснывъ винъ Лаговському.

— Про це знатыме губернаторъ! — погро-зыўся той.

— Будьте ласкави, молодый человиче, не вчить мене, що я маю робыты,—проказавъ йому надзыратель: — въ насъ йе дуже точный законъ про «городську черту».

Андрій лютуючи попростувавъ звидты на съвитло одъ полумъя и незабаромъ добигъ до хутора, що горивъ. Винъ спынывся въ тини.

— Що до эстетычного погляду, даκъ чу-дова картина! — іронично та ще й доволи голосно мымривъ винъ до себе, обдывляю-чысь навкругы.—Справди-бо, эффектъ надзвы-чайный!.... контрасты мижъ сценамы тутъ чу-дови!... Якъ зъ цього боку; то онде зъ неба ясно съяе золотий мисяць, одынъ зъ немынучыхъ аттрибутивъ уславленои «украинськои ночи». Отъ вами и «необъятный небесный сводъ», що «раздался, раздинулся еще необъятнѣе». Ды-

виться: «Горитъ и дышетъ онъ. Земля вся въ серебряномъ свѣтѣ. И чудный воздухъ и прохладно-душенъ, и полонъ нѣги, и движеть океанъ благоуханій. Божественная ночь! Очаровательная ночь!». А онде зъ другого боку ще чудовійша картина!...

Винъ затрусывся. Голова йому болила такъ, мовъ хтось стыскавъ йіи клищима. «Чудовійша картина» була ось яка:

Дымъ клубочеться. Полумъя стугоныть. Тутъ-онъ горыть хата, а тамъ близенько горыть стигъ, а тамъ—зновъ—горыть клуя, куды недавнечко позвозылы збижжя. Скилькысь темныхъ постатей разъ-у-разъ кыдаются въ хату, въ вогонь, та выхоплюютъ деяки манатки. Двоє чоловикивъ деревлянными видрамы вытягають воду зъ копанкы, несутъ до пожежи, дорбогою росхлюпуютъ одну половыну, а другу вылывають увъ огонь, куды попадеться. Нащо воны це роблять, не зна ты, бо однаково съ такого ратунку нема чого сподиватыся пуття. Якась дивка, мовъ несамовита, качаеться недалечко звидсы по трави, корчыться съ перелогивъ, хапаеться рукамы за ногы та за жывить и одчайно скавчыть, неначе собака, ошпарена окропомъ. Іноди зъ йіи зъвирячого вереску можна розчуты глухий крыкъ: «Спалылы!... пидпалылы!... Ой, ратуйте!...» Прыдывывшысь до дивкы, Лаговський помичае, що очи въ

ней заплющени, а на губахъ пина. Коло клуни, де найбилишъ палае, стоить стара жинка. Мовчкы, безъ слизъ, зъ невымовнымъ, ни-мымъ одчаемъ, вона втупыла очи въ огонь, де горыть йиі всенъке багацтво. Вона голосу не подае: тилкы мовчкы пидводыть у гору свои руци, стулывшы йихъ; потимъ — ани слова не вымовляючи — дуже-дуже поволи простягае руки до клуни, вже йихъ росту-лывшы, неначе слипець хоче когось схопыты та обійняты; а дали, зновъ такы дуже поволи и мовчкы, схыляе руци внызъ, наче не му-чыться, а гимнастику робыть. Тилькы зъ облычча можна вгадаты, якъ сылне вона страждае.

Народу тутъ дуже обмаль. Того глухого, невыразного, але дуже голосного людського гомону, який звычайно бува на пожежахъ, тутечкы немае. Ридко колы зарепетуе хтось изъ тыхъ людей, що сылуються дещо вратуваты, тай можна розибрать кожне слово. Голосно й гучно стугоныть самё-но полумъя, та трискотыть солома, та якись били птахи пронызувато скыглять, крутячысь понадъ по-жежею, та посмаленый виль жалисно реве, а билшъ усього ота несамовита дивка переризуе повитря своимы страшенно дыкымы выкрыкамы та цапыннымъ верещаннямъ.

Андріеви меркнуло въ очу. Винъ боявся, що дали-дали впаде. Щобъ чымъ-небудь по-

событы, винъ, ище разъ обвивши очыма пожарыще, прожогомъ кынувся до палаючой хаты, де найбильше поралось людей.

— Покривлю!.... покривлю щобъ роскыдаты! — гукалы тутъ: — Стеля ще цила..... Якъ роскыдаты покривлю, то въ середыни не займеться...

Андрій одnymъ съ первыхъ полизъ по драбыни на обгорилый дахъ, безбоязко ступнувъ на горище и, схопывши якусь ломаку, заходывся збываты снопы, ушыти на даху. За нымъ полизло ще двое людей и тожсамо роскыдалы стриху. Андрій порався дуже энергично, але зовсімъ несъвидомо й машинально; винъ навить забувъ, навищо оти вси заходы та навищо винъ стоить на даху й оббывае солому. Руки самы собою працювалы и одностайнне молотылы ломакою дахъ, очи заплющувалыся...

Бухъ! Шурхъ! Попидъ Андріемъ завалылася перетлилая стеля, и винъ гучно гепнувшись въ середыну хаты на доливку. Люды, що стоялы на двори, ойкнулы. Парубокъ упавъ ребромъ на ригъ стола, страшно забывся, а ще зверху налетила й навалылась на його якась розжарена дошка. Вона роздряпала йому плече и густо спекла всю ливыцю. На скилькысь секундъ Андрій поколивъ, задубивъ и не рухався.

Та черезъ сылный биль винъ швыдко прочнувся, вызволыся спопидъ дошки и выбигъ синешнимы дверыма на подвиръя. Тутъ йому далы видро зъ водою, винъ одмывъ облыччя й руки одъ сажи й крови тай обдывынся. Показалося, що серйозныхъ ранъ нема ніякыхъ. Тилкы жъ—якъ стій—його напала така страшенна втома та ослабленнье, що винъ не мигъ уже билше пособляты. Ледви-ледви винъ добривъ назадъ додому и заразъ заснувъ. Якъ бы що винъ мавъ часъ раздывытися по кимнати, то бувъ бы побачывъ на столи кытыцю польовыхъ квитокъ. Це йихъ прынесла Текля съ поля и поставыла въ глечыкови коло панычевои постели.

X.

Маты дуже турбувалася: що таке про діется зъ ѹї сыномъ? Другого дня вранци вона була дуже прывитна проты його, чымсь намастыла йому попечену руку, де й погрызеный палець дуже разразився, и заглядала въ вичи такъ, якъ песь хазяинови.

А сынъ думу думавъ. Винъ усе згадувавъ про вчорашню пожежу та про спаляныхъ. Бажалося чымсь допомогты йимъ.

— Мамо,— забалакавъ винъ: — знаете, що я вамъ скажу? У васъ певне йесть яки-нес-

будь зайди грошенята. Чы не позычылы бъ вы йихъ отымъ, що погорилы вчора?

— Що правда, трохы грошай я прызбирала такы: карбованцивъ изъ сто буде. Тилкы жъ воны не въ мене, я вже йихъ порос-позычала на проценты...

— На проценты?!... гмъ.... Кому жъ?

— Ганни... Отій, що була колись у тебе за няньку... Та ты йіи памъятаешъ: вона въ нась п'ять годъ жыла... Ты жъ ище дуже любывъ йіи.

— Памъятаю йіи добре. И за велыки проценты?

— Два карбованци на мисяць.

Андрій ажъ вжахнувся.

— Якъ же вы не боитесь цього робыты? — обурывшись спытавъ винъ и заразомъ почувавъ, що якись дуже видоми йому клищи цупко здавылы його серце. — «Моя маты — лыхварка!» — гирко подумавъ винъ: — «та ще лупыть шкуру съ тіei самой няньки, що колись мене выпестыла!» А Лаговська на-вить не зрозумила, чого same сынъ жахається.

— Чого жъ бы я мала боятыся? — недомысляючысь одмовыла вона: — Ти гроши не пропадуть! адже Ганна дала заставу. — Такъ утышала вона Андрія.

— Заставу?? — И Андрій широко раскрывъ очи.

— А вже жъ, заставу.... дукачи свои. Та отъ я заразъ прынесу.

Вона швидко побигла до шахвы и вытягла разокъ намыста: цисарськихъ золотыхъ червинцивъ.

— Якъ на Риздво та на Велыкденъ, то я йихъ oddаю Ганни на скилькысь днивъ. Бо, каже, соромно буде передъ людьмы, якъ не буде на шыи червинцивъ: треба, щобъ люде не зналы, що червинци въ застави.... Писъля съятокъ вона йихъ мини зновъ верта.

— Мамо, мамо!— докирлыво й гирко скававъ Андрій: — якъ вамъ не соромъ бувъ питы на таке дило! Двацять четыри проценты на рикъ! Що за кровопийство!!

Стара Лаговська зновъ не зрозумила сына. Звисно, йїй було прыкро, що винъ чогось на неї сердыться, тилкы жъ вона ніякъ у съвити не могла докладно второпаты, чого саме винъ сердыться.

— Та я жъ йіи не сълуvala позычаты въ мене гроши. Вона сама прыйшла, и дуже прохала, и руку цилувала... Бо жыдови вона не два, а четыри карбованци на мисяць була бъ платыла.

— И давно вона вамъ вынна?

— Тры годы.... Передше вона позычыла була тилкы пъядесять карбованцивъ, а потимъ, якъ я ще прызбирала грошай, то позычыла й други пъядесять карбованцивъ. Пр-

центы вона платыть точно, двичи на рикъ. Памъятаешъ, я колысь була послала тоби дванацать карбованцивъ? дакъ то вона йихъ прынесла.

— Погано, мамо! погано! — скилькысь разивъ проказавъ Андрій; а його вже душыла астма. Билше ничего не говорячы, винъ давався до своеи сывитлычки. А маты, вже якъ зосталась сама, то тилки плечыма здвыгала та ничего не розумила.

— Я зовсімъ слабый,— сказавъ соби Андрій, якъ побачывъ, що на самоти йому разразъ потеклы слізы. — Що за протывни слізы! чы се нормальна річъ — такъ часто плакаты?!... А въ тимъ: що мини до того! Плачеться — дакъ и плакатыму!

И винъ давъ волю слізамъ: винъ не то не снынявъ йихъ, ба навить самъ силиувався выклыкаты йихъ, навмысне рыдаочы. Винъ зовсімъ выражено почувавъ, що вкупи зъ слизми вилывається й горе.

— Бидна нянька! — ридавъ винъ: — чы сподивалася ты, що мы колысь тебе грабуватымемъ?.... наче жыдюги!.... А вы, Андрію Івановычу, — чы сподивалысь вы колы, що зъ васъ буде глытай? Дванацять карбованця, що мама мини прыслала, то лыхва..... Эхъ вы, прыятель люду, що жывете самы зъ його поту й кривавыщи! Эхъ вы, глытаянко!

Андріеви стало съмишно. Винъ зареготавсь. Часомъ замисть реготу чулысь рывдання, та заразъ воны зновъ обминювалыся на реготъ. Парубокъ бувъ спробувавъ ущухнуты, та не змігъ: ротъ и горло самы собою реготалыся.

— Очевидячки, це гистерыка, — змиркувавъ винъ, и ледви встыгъ винъ цее подуматы та переставъ сылуватыся спынты свій реготъ, то мытту самъ собою переставъ реготатыся.

Винъ пидійшовъ до дзеркала. Очи були червони, мовъ у крилыка. Лыце спухло и выглядало безъ усякои красы. Хлопецъ довго вдивлявся въ себе, особливо въ очи, чы не видко въ ныхъ якоись ненормальности.

— Що я заразъ дуже невродливый, даκъ це такъ, тилки жъ божевилля я въ своихъ очахъ не добачаю ніякисинъкого.

Це подумавши, винъ зовсімъ заспокоився. Потимъ винъ нашукавъ свій портмонетъ и подивився, що въ нимъ йе. Усихъ грошей лежало тамъ тринцать одынъ карбованецъ и двацять копійокъ.

— П'ять карбованцівъ и двацять копійокъ я лышу для себе на дорогу до Кыїва, — сказавъ соби винъ, — а двацять шість карбованцівъ однесу погорилымъ.... Такъ отакъ-то! Хтивъ бувъ я спочты въ Кыїви одынъ мисяць безъ роботы, безъ ученыкивъ,

та бачу — не доведеться. (Винъ думавъ спокійно, геть безъ патосу). — Ну, та це й не бида... байдуже!.. А оци гроши оддамъ тымъ погорильцямъ.

Загорнувши двацять шість карбованцівъ у шматокъ паперу, а портмонетъ поклавши въ кишеню, Андрій сивъ, спынывся: винъ захтивъ зъанализуваты себе.

— Якъ назваты мій вчынокъ?.. Здається, я маю моральне право назваты його «гарнымъ» и добрымъ. Мабуть, у мене добре серце... А може це й не добристь, тилки просто пароксизмъ гистеричносты?.... Добристь чы гистеричнистъ?.... Га?.... ,

Винъ беззвучно засьміявся. Въ голови трохы крутилося, бо винъ мало спавъ цієї ночі. Рука болила.

XI.

Выждавши, щобъ звечорило, Лаговський пишовъ на вчораший хутиръ. Хуторяне зустріли його дуже сумно, але прыхильно. Вони одразу впізнали, що це — той самий панычъ, який вчора впавъ и навить трохы попикся, ратуючы йихъ добро. Думка була въ Лаговського — оддаты гроши тай заразисинько швидче одійти, щобъ не чуты вдячныхъ сливъ. Але, оддавши гроши, винъ побачивъ, що не

втече такъ хутко: його не пустылы. Винъ довгенько просыдивъ коло хуторянъ, сердечно размовляющы зъ йимы та слухающы йихни оповидання. Мижъ ынчымъ винъ забалакавъ про те, якъ ото пожарня одмовылась учора йихаты на пожаръ та який поганецъ зъ полицеїського надзырателя. Скоро винъ згадавъ про полицью, вси одразу стрепенулысь, почалы зитхаты, а стара маты, що вчора оддавалася нимому одчаеви, теперъ голосно зарыдала:

— Бодай тій полицеїи добра не було!! — прокляла вона: — Ой, до-о-о-о-чко жъ моя!..... Ой, голу-у-у-боњко жъ моя сизокрыла!..... О-о-о-й!!

Туть Андрій почувъ одъ неи исторью, а саме:

Одынъ полицеїський дуже пидсыпався до йихньои старшои дочки. А дочка тая недавнечко овдовила и була ще молодыца хочъ куды. На пидходы полицеїського вона дывлася дуже згорда, ба навить высьмивала його декилкы разивъ пры всій кумпаніи. И ото вже, два мисяци тому буде, прычепывся винъ до молодыци, нибы вона вкрала чужу 'сапу, тай потягъ до холоднои.

— Кажуть ти, котри знають цю справу: винъ бувъ дуже п'яный того дня,—хлыпающы оповидала бабка: — якъ заперъ винъ йіи до

холоднои, то й самъ зачынывся зъ нею тай зробывъ зъ нею нещасною все, що хтивъ..... А дали, щобъ товарыши не выказалы, то поклыкавъ ще й ихъ. Їихъ було ажъ п'ятеро.... Воны вси по черзи, одынъ по однимъ, спалы зъ нею.... Потимъ зачынылы йіи въ холодній и покынулы на ничъ саму. А мы шукаемъ, а мы шукаемъ, дѣ дочка. Вранци напыталы, де вона, прыбиглы до обахты, ждемо, щобъ йіи выпустылы..... А дочка моя, съ такого безчестя.....

— Ну, що? — завмеръ Андрій. Йому волосся дубомъ стало.

— Повисылась!!! — не своимъ голосомъ, зъ усіи моци крыкнула стара, сплеснула рукамы тай заплакала въ увесь голосъ. А внука йіи, ота що вчора була качалася по земли, якъ стій заревла такымъ скрыпучымъ голосомъ, неначе хтось сокырою або рубанкомъ застругавъ по зализи. Ротъ йій страшенно перекривывся, набигла пина. Скоро Андрій позирнувъ на неи, йому тожсамо перекривывся ротъ, на губы набигла пина, передъ очима пронеслася чорна хмара. Винъ скрижнувъ ще страшнишъ одъ дивки, потимъ несьвидомо кынувъ до старої бабки, конвульсивно обійнявъ обома рукамы йіи плече и, въ такимъ-о становыщи, почавъ уже тыхесенько рыдаты.

— Що зъ вамы, паныченьку?! що зъ вами?! — потиshalы його: — не плачте, дорогий паночку!

— Вже я бородань, а реву,—подумки за-соромывся студентъ и хтивъ перестаты....— Ой, бидна-жъ молодыця! — голосно згадавъ винъ зновъ тай заплакавъ. Потимъ спынывся, почавъ роспышываты хуторянъ, що и якъ.

— Колы я божевильный, то прынаймни маю потиху, що я не самъ-но на съвити божевильный: нась багато такыхъ,—несподидано погадавъ Андрій, same розмовляючи дали зъ хуторянамы про їихни страждання:— Отже й прости люды, неинтеллигентни, люды блызъки до прыроды, а дывы—таки сами нервови, якъ и я.

Спустилася ничъ. Мисяць ще не бувъ сходывъ, якъ студентъ попрощався зъ бидакамы й выбрався додому. На одходи винъ почувъ одъ дида:

— Мы, може, ще й одробымо вамъ ваши гроши, або, якъ пидможемось гришы, то колысь оддамо вамъ вашу позычку. А теперь, покы що, нехай вамъ Богъ заплатыть, що не далы намъ питы въ неволю до якогось жыда, що тымы своимы катаржнымы процентамы бувъ бы злупывъ шкуру.

Учувшы слово: «проценты», Лаговський болизно скрывывся, бо згадавъ ранишню сцену зъ матиррю. И цилу дорогу винъ усе

гирко миркувавъ про це саме. Передъ самымъ мистомъ, коло лиснои, винъ надыбавъ цилу юрму ничлижанъ-прочанъ, що розложылъся коло Громополя на спочывоکъ. Мовъ бlys-кавка, Андрія несподивано осыяла дывна гадка.

- Куды йдете? — спытавъ винъ.
- У Кыивъ.
- Все пишки?
- Атожъ.
- Взялъ бъ мене зъ собою?

Деяки зъ ничлижанъ заходылъся радытыся. Студентъ заспокоивъ йпхъ тымъ, що сказавъ, буцимъ винъ колысь лежавъ у недузи тай обрикся питы пишки на прощу до Лавры, якщо одужає. Прочане повирилы тай згодылъся прыйняты його до товарыства.

Тоди Андрій заразисинько попрямувавъ до теї хаты, де зновъ, що тамъ сидыть його колышня нянька. Черезъ злюче собаче гавкання пидвився якыйсь хлопчакъ, — мабуть Ганнинъ унукъ, — и вийшовъ на шляхъ. Андрій всунувъ йому въ руку свои остатни п'ять карбованця.

— Оддай Ганни,—лаконично сказавъ винъ, обернувшись и прудко пишовъ геть, додому. Йдуучи винъ миркувавъ:

— Въ мене ще йе семыгрывеныкъ.... Лыбонь же винъ мини выстарчыть, щобъ пишки дійти до Кыива. А тымы п'ятьма карбован-

циамы Ганна могтыме заплатыты мами лыхву... Тилкы жъ цикавый бы я бувъ знаты оть що: якъ тра характеризуваты мій вчынокъ? чы се добристъ, чы гистеричнистъ?

Вдома все було тыхо й темно. Парубокъ улизъ у свою хату кризъ викно, засьвитывъ лямпу, сивъ до столу и напысавъ:

«Прощавайте, мамо, мы николы вже не побачымося. Жывить соби щаслыво. Чемодана мого й скрыпку одишлить у Кыивъ на адресъ мого товарыша. (Дали йшовъ адресъ). Вашъ Андрій.

Напысавши Андрій листа, задумався и сидивъ-сидивъ....— Невже жъ такы у мене нема ничего спильного зъ ненькою?!—перевирывъ винъ себе: — Ни, такы нѣма. Я й не люблю йї. Мини на неи жалько тилкы, а любовы немае.... Немае!... Прощавайте, значця, мамо, на-вики!

Потимъ Андрій узявъ свое пальто и пишовъ ночуваты до прочанъ, бо вдосьвита треба було вже йты.

Ой, плакатыме-жъ узавтра маты, якъ прочытають йї синивъ листъ! Ще жъ плакатыме й Текля.

— А що-жъ дали буде зъ Андріемъ?— спытае чытачъ.

— Иій Богу, не знаю, дорогий чытачу мій! Бо, бачте, я не брехню спысавъ вамъ, а щыру правду. Зъ Андрія—людына гистерична: кожнисинъкои хвылыны зугаренъ винъ утнуты таку штуку, що никто й не вгадае чогось такого. Теперь у насъ 1894-й рикъ, а що буде, прымиромъ, 1895-го року, знае самъ Богъ. Я жъ думаю, що така людына, якъ Андрій, однаковисинъко може або колысь повисытыся, або увируваты въ Бога тай піты въ черци, або зробытыся ученымъ-аскетомъ, впирнуты въ науку и, далеко-далеко одъ съвиту й одъ жыття, потонуты въ своихъ книжкахъ, мовъ у могыли. Все може буты.

Село Большево Московського повиту,

хутиръ Сугоркы. 27/чи 1894.

БАТЬКИВСЬКЕ ПРАВО.

БАТЬКИВСЬКЕ ПРАВО.

„Сынъ я твій, а розумъ у мене свій.“ (Приказка.)

— Ой!! ратуйте, хто въ Бога вируе!!—крыкнула зъ усієи сылыш дивчынка Настя и прощогомъ подрала до дверей у сини.

Дило діялося въ пекарни у панивъ Ручыцькихъ.

Горпина, що була за куховарку въ цихъ панивъ, погналася за дочкию и потягла до себе. Настя вхопылася обома рукамы за верхній одвирокъ невисокыхъ синешнихъ дверей та такъ и повыслила въ горій: йи маты втрымала йи за ногы и взяла лупцюваты нещадно.

На одчайный дивоччинъ крыкъ выбигла въ кухню уся родына Ручыцькихъ: батько зъ матирью, два сыны и три дочки.

— Що ты робышъ, Горпино?! — гукнувъ хтось изъ панивъ. Та впустыла доччини ногы и зоглядилася позадъ себе. Настаня тымъ часомъ шугнула у двери й цыбнула на подвиръя.

— Що це таке?! Що ты коишъ изъ нею?!— жахнувшись почалы роспытуваты въ Горпыны Ручыщи. Вона тилькы долоньмы затрусила:

— На лышенько мое породылося на съвитьце клятovanе дивчыныско!—заныла вона, потимъ озырнулася и якъ стій набралася новой лютосты: — Подалася! Вже не спобигты! — воркнула вона. — Ну, не теперъ, то въ четверъ, а добъю!.. Це не дытына, а якесь звирча! Пошанування до ридной матери—въ неи ани на шагъ!.. абы зайтидатыся зо мною!..

Горпына пхыкнула й утерла слзы. — За що мене Господь съятый нею покаравъ?.. Оце прыходыть до мене сюды въ кухню Саліенкова. Я йій вынна тры карбованци и вже давно була обицялась oddать, але зажде ще! Ба то вона й говорыть: «Ну, а що жъ изъ мои мы гришмы буде?»—«Ой, серце,» кажу: «прысяй Богу, я до васъ сама ладналася занесты цымы днямы, але жъ якъ стій занедужала, ото слабувала,—и по всіхъ грошахъ! Запрысятгну, якщо вы виры не ймете! спытайтесь навить Настуни, що цьому щырая правда. Не собача жъ губа, щобъ брехаты.» Такъ кажучы, обертаюсь до неи, щобъ посьвидчыла; а воно напудрылося, якъ сычъ на сову, та й плеще: «Ни, мамо, я не бачыла, щобъ вы лежалы въ хороби.» Господы съятый! и бувають таки диты!? Пишла Саліенкова, — я давай паску-

дыты Настуню: «Значыться, ты мини добра не прыяешь?» Даю, а воно зновъ: «Якъ я съвидчытыму, колы це пидмана?...»

Горпына зробыла доволи довгу, дуже эфектну павзу, а потимъ заходылася росказуваты дали:

— Я—лупыты йи, а вона товче свое: «Це брехня, а Саліенчыси ажъ кгвалть потрибни гроши.» Я шустрю йи, безъ пощады, — вона сципила зубы, мовчыть, неначе не йи, а яке берёвело бъютъ! Дали оце якъ заскавчыть! Скавлд собарне!.. — скрекочучы зубамы, додала Горпына, стыснула кулакы тай зновъ зоглядилася, чы не выдко де дочки.

Ручыцьки геть уси мовчкы слухалы оповидання.

— И хиба це першынка!.. Та й сказаты бъ, що въ страху вона ще не була? даκъ ни! Мини ажъ остыгло лаятыся та бытыся, а вона — ніякого бою не мае: усе шквариньчыть, языкат!.. зиньське щеня!.. Отъ учора узяла за щось суперечытыся зо мною: я — слово, вона — дви, — зовсімъ мене забелькотала. — «Яке ты маешъ право, зайдытелько, усе казать и робыть въ сукоръ? Щобъ ты прыймомъ пропала!» кажу: «чи не тямышъ, що я твоя маты?» — «То що зъ того? Колы жъ на цей разъ моя правда!» — «Але я маты! Ты не сымпешъ проты матери кырпу гнуты, хырюща дивчыно! — «Чому?» пыта вона!! Я ажъ

остовпила: «Отъ колы я одсахнуся одъ тебе, побачымо, щд діятъмешъ!» — «Пиду въ наймы!» — «Який шаленый тебе визъме?» кажу я зъ пересердямъ: «тоби жъ тильки десять годъ!» Вона перво ни чычыркъ, а потимъ: «Чому жъ, колы вы маты, я мусю геть въ усьому васъ слухать?..» Я зновъ вызъвирылася на неи: «Якъ то чому? Та я жъ тебе зродыла на сывитъ! Я тебе годую!» — «Дуже я васъ прохала, шобъ вы мене на сывитъ порожалы! Може, воно було бы й гарнійшъ, якбышо я зовсимъ не родылася! А самы породылы, то мусыте й годуваты!» Господы, Господы!!!

Горына зновъ обильлялася гиркымы слизмы й звела очи до неба.

— Що жъ? — понуро и нибы самъ до себе проворкотивъ старшый сынъ Кость: — Мабуть, чы не Настунина правда.

Панъ Ручыцкій зыркнувъ на сына лютымъ поглядомъ. Маты зъ сестрамы й другымъ братомъ боязко подывылыся на обохъ.

— А я дакъ отъ що скажу тоби, Горыно! — сердыто проказавъ панъ: — Зъ якои речи що дня находыть у кухню до тебе цілый соборъ усякыхъ знайомыхъ? Що це за знакъ? Памъятай, що мини воно зовсимъ не до вподобы!

Трошкы изигнавшы свій гнivъ на наймычи, винъ пишовъ изъ пекарни до свого каби-

нету и, якъ выходывъ, зновъ злисно поглянувъ на Костя.

Почала выходыты й пани зъ трома дочкиамы. Вси три сеструни прыхыльно чеплялыша матери на шыю и жваво джеркотилы. Наврядъ чы воны сами добре розумили, ѩд воны плещуть, тилькы жъ йимъ було весело и хтилось балакаты такъ, наче бъ то воны булы вже доросли дивчата:

— А знаете, мамуню, мабуть чы не правду Настя каже!.... Отожъ и вы повинни прыдбаты для насъ гарненъке прыдане, бо онъ Соню вже дали-дали й выдаваты часъ.... А правда, дасте йій прыдане велыке - велыке? — Воны (уси ще пидлитки) торзалы руку та плечи пани Ручыцькой й лащылыся до неи. Маты шуткуючи одпыхала йихъ, буцимъ сердыта. Батько, йдучы, почувъ позаду себе цее щебетання, и на лобъ йому понабигалы зморшкы.

Позаду всихъ пишли браты-гимназисты, Кость и Гнатъ. Гнатови було дванацять літъ, и винъ допиро одынъ рикъ выбувъ у гимназіі. Кость бувъ у съомимъ класи гимназіяльнимъ. Тepерь йимъ булы вакаціі, воны попрыйиздылы додому.

Въ губернськимъ городи за часивъ учения братамъ ридко колы доводылося зустрічаются, бо воны жылы наризно: одынъ у казъоннимъ пансіони на стипендіі, а другий — у знайомыхъ; — и оце тилкы теперь у литку

воны зустрілися вдома, выжывши скилькысь мисяцівъ у розлуци.

— Костю, чого це ты передъ татомъ говориши оттакечки? — спытавъ несымилыво Гнатъ.—Хиба ты не бачышъ, якъ тато обр泽ився?

— Хай ображаетесь на здоровъячко!—насъмишкувато одрикъ братъ:—А то хиба щожъ? Хиба моя не правда? Звидкы це выходить, що мы повинни любыты та поважаты батьківъ зъ тои однисинъкои прычыны, що воны намъ батькы? Звидкы це выходить, що мы мусымо буты йихнимы рабамы? За що? Чы не за те, що воны нась годують?!... Але жъ женывся, — знавъ, нащо женывся, знавъ, що будуть диты, що йихъ треба буде годуваты та въ люды выводыты: отожъ самъ себе теперь и вынувать, а не домагайся одъ дитеў чогось такого, на що не маешъ моральнаго права!

Кость черезъ ту стипендію, що мавъ у гимназії, ставъ бильше-менче незалежный одъ батька, тымъ бильше, що й живъ удома коло тата не разъ-у-разъ, а тильки на вакаціяхъ. Чуючи себе непидляглымъ, винъ залюбкы (а саме — за остатнихъ двохъ літъ) чеплявся за всяку прыключку, щобъ, де можна було, сказаты батькови якусь ущыплыву правдоньку. До того жъ винъ саме бувъ въ такихъ літахъ, колы людина допишу почынае чытаты

серйозни кныжки та выробляты соби съвистоглядъ; ну, а вже жъ воно частенько бувае такъ, що своихъ власныхъ гадокъ и засадъ хлопець-пидлитокъ ище не встыгне выробыты, а зъ позычеными, зъ вычытаными, заносыться вже крый Боже якъ wysoko, и кожнисинъ-кого старшого—чи батька, чи педагога—вважае за людыну, неодминно дурнищу, нерозумнищу одъ себе. Отакъ було й зъ Костемъ: винъ, якъ ставъ чытаты, ставъ звысока дывытыся на тыхъ «дурныхъ людей», що звуться батькамы, педагогамы, старшымы. На биду, ци «дурни люди» малы сылу, и самъ Кость бувъ пидъ йихньою такы властю; хлопцева жъ дума, збуждена кныжкамы, не могла соби навить уявыты, щобъ мигъ буты гиршый гнитъ на съвити, низъ педагогична та батьківська власть. Зновъ на биду, кныжки выразно доводылы, що старши повынни обмежаты свои права надъ дитъмы; нема чого казаты, що й власне хлопцеве чуття дуже охоче прыхылялося до тыхъ эманципантныхъ теорій; ну, а що жъ бачывъ Кость навкругъ себе? — бачывъ повне запереченные тыхъ любыхъ теорій, бачывъ, що въ школи панує деспотичный авторитетъ, и педагогы спокійнисинъко переступаютъ усяку справедливисть. И зачавъ зирко винъ постериагаты кожну помылку «поганцівъ-старшихъ», пыльно винъ доїдавлявся до всього, де мигъ ба-

чыты надужыванье власты: и отъ щырисинька погорда мымоволи вдидалася въ його душу и выклыкала въ ній крайню, близну ненависть. А звидты сталося такъ, що не разъ говорячы дуже такы правдыви речи, Кость ривночасно набрався й такои звычки, щобъ навить перенакшты та выставыты въ поганійшимъ съвитли и соби й товарышамъ своимъ в сякы й ступинъ, в сяке слово, в сяку пораду ненавыдныхъ «старшихъ»; колы можна бувало, то винъ въ размову зъ йимы пидбавлявъ чымалу дозу неввичлывосты, грубосты та зухвальства, хочъ рискувавъ, що втеряє свою стипендію. А вже жъ особливо въ видносинахъ до свого батька, що одъ його деспотизму одзволяла хлопця гимназіяльна стипендія, хлопець сылувався выявыты свою самостійнистъ всими способами и навить, здається, ставывъ соби за моральну повинність—не любити батька. Може буты, що винъ, такимъ чыномъ, несъвидомо пімстывився за той часъ, колы, черезъ авторитетный таткивъ тонъ, винъ вважавъ бувъ його трохи не за бога....

Гнатъ задумуючись слухавъ братову мову.

— Але жъ це нашъ б а т ь к о,—проказавъ винъ: — Мы мусымъ въ усьому корытыся йому....

— Зъ якои-такои рації!—закыпивъ братъ.

— Такъ Богъ звеливъ, — тыхесенько вы-

мовывъ Гнатъ, нибы чогось соромлячысь, або боячысь йидкого поглуму Костевого.

Кость подывывся на братика—и злисно, якось погано, навить наче бъ то театрально зареготався.

— Богъ! — глузуючи вымовывъ винъ: — Знайшовъ съвидоцтво!.... Та колы хочешь такы поклыкатыся на Бога, то я тоби нагадаю слова Його: «Отцы, не раздражайте чадъ своихъ....» Чы, може, оци слова для тебе вагы не мають, а вагу мають тилки тіи, яки наказують, щобъ диты покорялышся?! а?...

Кость стыснувъ кулакъ и гирко казавъ дали, дывлячысь у далечинъ, а не на брата:

— Бо отъ нашему батющи слова Йевангелія про те, щобъ батькы себе прыборкувалы, такы не сподобалышся, и винъ звеливъ намъ у класи вывчыты зъ катехизису тильки тіи тексты, де сказано, щобъ диты безоглядно покорялышся батькамъ, старшимъ, усякымъ «наставныкамъ» та Государю. Звисно, я зъ такихъ текстивъ жаднисинъкого не схотивъ вывчыты. На экзамени жъ трапылося такъ, що я саме вытягъ билеть: «Пятая заповѣдь.» — Ну, отъ я усенькому экзаменаторському сонму понаводывъ тексты Христови за обмеженныe власты батькivськои, а щобъ диты слухалышсь, такъ и не сказавъ ничогисинъко....

Тутъ Кость засьміявся, але якымъ особливымъ, чуднымъ съмихомъ. Винъ и бала-

кавъ наче самъ до себе, а на брата навить не дывысь. Потимъ, немовъ схаменувшысь, винъ позирнувъ на Гнатка. — А тоби я отъ що скажу ище:—додавъ винъ: — Ты, мабуть, часомъ погадаешъ соби: «Бувають же й мижъ старшымы добри люды,— завищо жъ такыхъ крывдты?» Марныця! ты опасуйся, тильки, щобъ не покрывдты того, хто слабійшый одъ тебе, хто стоитъ на ныжчимъ суспильнимъ становыщи,—словомъ, усякого менчого, то що; а изъ старшихъ когось образты — не лякайся! Обидты слабійшого—то падлюцтво, обидты жъ сильнійшого, хочай бы й безвынно — то буде знакъ самостійности, то буде ступинъ напередъ до вызволення себе й другихъ молодшыхъ!.—

Винъ швидко пишовъ одъ брата до другого покою, а Гнатко зостався на самоти, дуже замысленый. Нова гадка глубоко порушила його душу и не выходила звидтия.

Ручыцький-батько похожавъ письля обиду по свойому кабинети й усе раздумувавъ за свои видносыны до дитей.

— Ну, та й Кость оцей! Чыста болячка на оци!— думавъ винъ гнивно: — Геть розледащивъ! Куды тильки винъ не встромляе свого носа! Ставъ нахабный такой; николы

не змовчыты! абы йому якъ шпорнуты батька.... Та, певне, и другихъ дитей намовляе: тилькы мабуть и тымыть, що въ симъи неладъ робыты! Йій Богу, робыть такъ, наче винъ и не сынъ мини, а я не батько йому!...

Винъ посупывъ бровы и миркувавъ дали:

— Якъ ынчому, то диты бувають на втиху, а мини.... ой ни! ніякъ у сьвити воны мини не на втиху! И маю я диты, и нibly не маю. А дывы: до матери—такъ и горнутясь, до мене жъ—чогось воны таки холодни, обонятни!—Ну, правда, ще воны не вси таки, якъ той Кость, що вже зовсимъ наче не моя порідня; тилькы жъ, зновъ, не бачу я щырої дытынячои любовы ани въ Сони, ани въ Гани, ани въ Виры, не кажу вже про Гнатка, — вси якось сахаються одъ мене!

Ручыцький почавъ ище швыдче маршурваты по сьвитлыци та докопувався прычны, черезъ що у дитет така холодність.

— Черезъ що воно такъ?! — пытавъ себе винъ.—Шукай, шукай, а прычны не знайдешъ. Невже жъ черезъ те, що, якъ воны булы менчымы, то я йихъ каравъ ризкамы?! Кость... и воно вже пнетесь до либерализму!!.. позавчора казавъ матери, що колы дитет бъютъ, то воны того николы не простять батькамъ. Бреше винъ, либеральныій блазень! не въ ризкахъ тутъ сыла! Бо онъ и въ Мыхайлениківъ колысь свысталы ризкы, тале-жъ

змоглы йихни диты геть усе позабуваты, змоглы позабуваты навить ризкы!.... Охъ, колыбъ мене такъ любылы мои диты, якъ у Мыхайленківъ, то я бъ ничего билшого й не хтивъ! Мои жъ мене цураються! А зашо? чы жъ я не сымю домагатыся любовы та щиросты одъ дитет? Чы жъ я не маю права на тее... я, я?!

— Маю! — прошепотивъ винъ, спынывшысь середъ своего покою та нетерпляче тупнувшы ногою объ пидлогу: — Маю! маю повне право!! — уперто сказавъ винъ соби задруге: — бо справди, я жъ йихъ такъ любывъ....

Остатни слова Ручыцький бувъ сказавъ соби хочъ и на думци, та трошки несъмилыво; але заразисинъко, нахмарывши бровы, ришучо промовывъ пивголосомъ: — Эге жъ, любывъ! любывъ та кохавъ!... А то, може, ни?... — додавъ винъ соби, стаочы въ завзяту позу.

Йому захтилося глыбоко - глыбоко зазирнуты въ тайныки своей души, щобъ вывирыты себе. Але винъ ніякъ не змигъ розибралы власныхъ своихъ почувань.

— Та любывъ! любывъ!! — нетерпляче подумавъ винъ нарешти, хытнувшы головою.— Бо хиба жъ не я працовавъ на симью мовъ той вилъ? Або не я годувавъ йихъ? Або не я платывъ у гимназию навить за того собарынка-Костя? а за Гнатка, то й заразъ платю.

Ну? якои жъ треба кращои любовы? Бо не поробывъ я, може, всихъ своихъ обовъязкивъ? Вси поробывъ, вси поробывъ! — задеракувато одповидавъ соби Ручыцкыи, немовъ бы хотось изъ йимъ спречався. — А колы такъ, то я маю, маю повне право домагатыся, щобъ и зъ йихнъого боку була до мене прыхильнистъ та щыристъ!

И винъ упъять швыдкою ходою замаршырювавъ по кабинетови.

Не сьогодни тай не вчора спостеригъ батько, що дитвакы такъ и впадаютъ коло матери (вона завжды була задля ныхъ ривнею), а його цураються. Ручыцкыи помичавъ цю обставыну вже здавна. Тилкы жъ, хочъ йому на души було й прыкро, винъ до останнихъ часивъ мовчкы прымырявся зъ цимъ фактамъ, вдовольняючысь тымъ, що прынаймни проты його воли диты доси не йшли. Ажъ ось торишнъого и, ще билше, сьогоричнъого лита Кость першый показавъ стежку до неслухняносты тай ще натякнувъ батькови, що той, мовлявъ, бувъ циле жыття деспотомъ для симъи и, выходыть, навить права не мае на дытячу любовь. Ручыцкому важко було згоджуватыся зъ сыномъ. Винъ зовсімъ щыро забувавъ про те, що, працюочы для дитей и навить, по свойому, люблячы йихъ, винъ завсигды такы вважавъ дитей за тягаръ для своеи шыи; винъ забувавъ про те,

що не разъ (колы не просто, то окольично) те саме свое почуття винъ выявлявъ и передъ дитъмы: «се жъ для вაсъ я ирацю!...» забувавъ и про те, что хочъ дытынячой любовы винъ и бажавъ, та завсигды слушавався буты йихнимъ абсолютнымъ володаремъ; все цее винъ справди забувавъ, бо добре знавъ и памъятавъ тилкы те, якъ багато йому доводылося працоваты и не спочываты, щобъ симъю вдержуваты....

— «А породылы, то й годуваты мусыте,» згадалася йому мова Настунина.... - Не мусю! не мусю!—люто подумавъ винъ, — не мусю!! якщо я дитъмы опикуюся, то це тилкы моя ласка! и воны повынни цинуваты цю ласку та любыты мене та слухатыся! Мини гроши зъ неба въ кышеню не падаютъ! Я йихъ потомъ заробляю!....

Рыпнулы двери, и до кабинету увійшовъ Гнатъ зъ маленькымъ зошытомъ у рукахъ.

— Тату, тамъ у нась немае вже чорныла, я тутъ пысатыму,—попросывся винъ. Батько кывнувъ головою и усе ходывъ по съвитлыци. Гнатъ розиклався й узявъ пысаты; йому и въ замитку не було, що винъ звернувъ на себе пыльну увагу таткову.

Татко поглядавъ на хлопчака, якъ винъ водыть перомъ по папери. Панъ Ручыцький видавъ, що таке його сынъ пыше, бочувъ ище учора, якъ Гнатъ на запытання Костеве

одказавъ: «Мій щоденныкъ.» Батько знатъ це, то й не мигъ байдужно дывытыся на те сынове пысання: йому такъ и кортило пидійти, взяты того щоденныка и довидатыся, що тамъ йе. Нервово крутывъ винъ свои пальци, разивъ зо два бувъ намирывся выконаты свою гадку, але щось його нибы перепыняло.

Панъ Ручыцький плюхнувъ у крисло, тилки жъ сыдни йому не було: самисинъке рыпання, що чулося съ-пидъ пера, — то й воно дратувало йому душу.

— Що жъ, може й тутъ я не маю права?! — носылося въ його голови. — Тажъ я повыненъ знаты, що въ мене за сынъ, — повыненъ для того, щобъ одвернуты його одъ будь-чого поганого, колы таке йому на думци.... — А ривночасно нагадалыся йому слова, що сказавъ бувъ Кость: «гадка въ людыны — то йіи съята власnistъ, — ніяка зверхniстъ, ніяке начальство не мае надъ гадкою права.» — Ото! чы не вважатыму, що тамъ плеще якыйсь блазень-дитвакъ! — вспокоювавъ себе батько, тилки жъ даремно. Отъ винъ пидвився и надійшовъ до сына, але трохы несъмилыво.

— Дай мини оте, що ты тамъ пышешъ! — наказуючымъ-нервовымъ тономъ вымовывъ винъ, дывлячись на бикъ.

Недо: чи, чи, чи Гнатъ звивъ очи на батька и позирнувъ нетямущымъ поглядомъ, нибы не розбираў, чого батько хоче. Ручыцькому було чогось

ніяково, винъ видчувавъ, що чынгыть щось погане, и марне сылувався пидбодрыты себе. Здаеться, якбыщо тоди Гнатъ захтивъ бувъ показаты себе такымъ, якъ старшый братъ, та вступывся за свое право та твердо сказавъ, що не дастъ дневныка, то тато не дуже бувъ бы й наполягавъ на його.

— Давай сюды свій щоденныкъ, — якось тыхійше сказавъ батько, зовсимъ чуючи себе кепсько й не знаюочы, куды диваты свои очи, куды йихъ устромыты.

Пидъ ту хвылыну винъ и самъ бувъ бы радо зустривъ ришучу оппозицію одъ сына.

Гнатъ, самъ себе не тямлючи, скрутывъ зошытъ и мицно прытыснувъ до грудей.— Тату?! Татусю?!—ледви чутно шопотивъ винъ и скынувъ на батька благающий поглядъ.

Оце надало Ручыцькому сылы, бо сынъ выглядывавъ немовъ вынный.

— Чы тоби заложыло?! Давай сюды!—вже гризно гукнувъ винъ.

— Татуню! Мылый татусю! — зарыдавъ Гнатъ и ще дужче прытыснувъ рученятамы щоденныкъ до себе: — Не одбирайте його!!... Я буду васъ завсигды, завсигды геть въ усьому слухатысь, тилько не видбырайте! — Хлопецъ жалибно, жалибно застогнавъ.

Панъ Ручыцький смыкнувъ щоденныка зъ сыновыхъ рукъ. Сынъ ніякъ не пускавъ,

бурхався, боронывся своимы слабесенькымы пальцамы и зновъ упрохувавъ:

— Любый, дорогый тату! Йій Богу, я разъ подеру...., спалю той щоденныкъ..., и бильше николы, николы вже не пысатыму, на вики прысягаюся вамъ, тильки отдайте!.... На очахъ вашыхъ подеру.... Ой!!!... близно скрыкнувъ винъ такымъ голосомъ, що здавалось, немовъ йому щось у середыни ввирвалось.

Щоденныкъ бувъ уже въ рукахъ батьковыхъ. Батько выгидно сивъ у фотели й разгорнувъ тую книжочку. Гнатъ на мыть бувъ якъ одубилый, дали зновъ гирко зарыдавъ тай порвавсь бигты.

— Куды?! Стій тутъ, рево, та не скымлы!—гукнувъ батько.

— Я не мо.... жу, тату, буты тутечки, якъ.... вы.... чытатымете! Я не можу, бо ми-ни...—сь плачемъ говорывъ Гнатъ.—«Бо мини соромно буде!» хотивъ ты сказать, сиромо? Ни, чого тоби тутъ соромытыся? краще хай стыдаешься себе хтось ыншый.

Батько не мигъ зрозумиты, чого бъ то сынови не можна було стояты тутъ само, пидчась колы чытатымуться його запыски. Черезъ те Гнатъ мусивъ лышытыся въ кабинети; винъ сперся спыною объ стину и плакавъ, але вже не голосно, а тыхымы слизмы; а воны буйными краплямы теклы по

щокахъ та спадалы на диль; тильки груды часъ одъ часу двыжилы.

Ручыцкій перегортавъ одна за одною неакуратно й прыхапцемъ напысани карткы зошыта; покы-що винъ не находывъничого цикавого; ажъ ось надыбавъ таке:

«Я сьогодни перелизъ черезъ тынъ у садъ до Хоменка и накравъ повну пазуху грушъ то назберавъ падалыць-яблукъ. Воны доридни й солодки, але зъ нашои груши, мабуть, кращи, тильки що татко заборонывъ йихъ рвать. Зийвши йихъ, я довго чогось нудывся й боявся, що вкусывъ гриха. А може, воно й не грихъ, що я полизъ за грушамы въ чужий городъ, бо въ того Хоменка грушъ несчыслenna сыла.»

Ручыцкій йехыдкувато подывывся на сына. Той соби плакавъ и поглядавъ, якъ батько перевертае сторинку за сторинкою. Винъ зневъ, що дали-дали мае надійты така сторинка, що винъ йії йедыну не хотивъ бы никому на съвити показаты. На ній було нашкрабано отъ що:

«Съ того часу, якъ я вдома, я не дуже згадую за Маню, а подумаешъ, який я бувъ закоханый, якъ бувъ у Кыиви! О, я й теперь вирно йії люблю, але чогось не такъ сильно, якъ тоди!....

Гнатъ зъ одчаемъ побачывъ, що ище два листочки — и батько дійде до цього мисця.

Винъ кынувсь цилуваты татка, впавъ навколинки и зновъ зачавъ благаты його, щобъ винъ не чытавъ дали. Але батько сердыто його одипхнувъ.

Хлопецъ зновъ порвався бигты, и зновъ гризный наказъ батьківъ спынывъ його:

— Що ты крутышся, якъ чортяка передъ заутренею! — почувъ сынъ и мусивъ зостановытыся.

Ось, ось заразъ та картка! Сльозы зновъ люнулы дощемъ.—Кынутысь до батька, выхопыты щоденныка и податыся зъ хаты? — ворушишся гадка.—Де тамъ! Батько наздо-жене и тилки набъе! Ага, онъ на столи нижъ. Вхопыты його мерщій та й заризаты батька, щобъ не чытавъ?... Справди, щд перебывае?....

Гнатъ поглянувъ на тата и почувъ, що винъ не зможе його заризаты: такы щось перебывае....

....Ой, тато вже чыта запысь т о г о дня!! Хлопецъ заплющывъ очи й защулывъ вуха, абы ничего не бачыты й не чуты....

— Господы Боже!—молывся винъ гаряче тымъ часомъ:—Зробы чудо! Зныщи той зошыть, щобъ тато його не чытавъ! Ты казавъ, що колы зъ вирою звелиты гори, щобъ рухнулася, то вона рухнеться. Боже, самъ же ты бачышъ, яка щыра моя молытва! — Николы Гнатъ такъ іциро не молывсь, якъ оце. . . .

— Ха - ха - ха! — зневажлько зареготався батько, прочытавши фатальну сторинку, по-клавъ щоденныка на столи, сперся спыною объ крисло и реготавъ, глядючи на сына. Гнатъ очамривъ, йому здалося, що земля двыгтыть по-нидъ ногамы и самъ винъ пидхытуется. Хлопчакъ увесь поломинивъ и раднійшый бувъ бы, щобъ земля його й зовсімъ поглынула.

— Хто тая Маня? — спытавъ батько.

— Винъ ище пытае! — зъ болемъ на серци подумавъ сънъ и слабо вымовывъ: То... тамъ... у Кыливи... Тутъ винъ запыкнувся, голосно зарыдавъ и заразъ же ущухъ.

А батько зновъ засьміявсь. Винъ и не розумивъ, скилкы тиркоты було для сына въ тимъ його съмиху. Йому попросту здавалося комичнымъ, що дванацятылитнє хлопченя зачынае вже гадаты про любовъ.

Батько чытавъ дали, а сыноги голова ходоромъ ходыла. Винъ подумавъ навить: — Можете, цього й нема ничего? Можете, це сонъ! — и пыльно зоглядився навкругты. — Ни, ни, не сонъ! Въ повитри немовъ ще й доси лунае батькивъ регитъ. А онде й доси винъ чытае той зошыть.

— Вмерты, вмерты бъ теперъ! не жыты! — роиться гадка въ Гната, и винъ на мыть справди забувае, дё винъ. Гнатови здаеться, нибы винъ лежыть въ постели и вмирае; а татусь знае, черезъ кого сынъ мусыть скона-

ты. Осьдечкы винъ вымолюе въ сына прощения, плаче зъ тіei крывды, яку заподіявъ. Уже Гнатови й шкода покыдаты съвить; винъ немичнымъ голосомъ прощае вынного батька и дали-дали вмре.....

Сувора дійснистъ перебыла фантазію. Панъ Ручыцкыі впять вычытавъ щось соби не до смаку и злослыво кахыкнувъ. Справди, ось що напысавъ бувъ Гнатъ:

«Усенькыі день тато сьогодни сварывсь изъ мамою. Не знаю я, чы то мамына разъ-уразъ бувае правда, чы то я — може — маму бильше кохаю, нижъ тата, але въ усихъ тыхъ суперечкахъ я разъ-уразъ бильше прыхыляюся до мамуни.» А на останци, пидъ сьогоднишною дныною, було запысано всю прыгоду Настунину зъ Горпыною и додано: «Кость сказавъ, що Настуня говорыть справедлыво, а я дечого тутъ ніякъ не зрозумію тай опасуюся, якъ бы не надуматы чогось гришнога та поганого. Костеви я не захтивъ сказаты, що згоджуюся зъ нымъ, але на самоти зъ собою, у гадкахъ своихъ, я надумавъ, що, колы мы·диты маемо за Іевангеліемъ буты слухнянымы, то такъ само за тымъ самымъ Іевангеліемъ мы сыміемо дома-гатыся й одъ батьківъ повной справедлывости супроты нась. А отъ недавно жъ трапылось такъ, що я бачывъ, що моя була правда, а татко бувъ неправый; проте жъ винъ покрык-

нувъ мини, щобъ я замовкъ и не съмивъ змагатыся зъ нымъ. Ой, на що таки зли думки залазять мини въ голову?! А тымъ часомъ йихъ ніякымъ способомъ не выже....» Тутъ кинчилася рукопысь.

— Зновъ Кость!—подумавъ панъ Ручыцький:—Йій Богу, дали не выдержка! Це чиста пошестъ! абы ще вси диты не заметылышся одъ його! Усихъ згыдты! — Заразомъ його сердыло й обурювало, що таке маля, якъ Гнатко, насымилышся пыкаты отакечкы про свого батька.—Та, може, не тильки напысавъ, але й мавъ балачку зъ кымсь чужкымъ про це?! — подумалося йому, и винъ ще бильше обурювавсь. Тильки жъ Гнатови винъ не сказавъ, на що винъ сердытася найбильше, а згадавъ про груши:

— Злодюжка!—сказавъ винъ зневажно до Гната, пидводячыся зъ-за столу: — Ну, можешъ ійты, не держу тебе, таке золото! И на кога це я такъ гирко працюю, зъ моци выбываюся?

Гнатъ хутчій одійшовъ и заразъ нагадавъ себи, що въ його ще йе одынъ зошыть давнійшого щоденныка. Навченый досьвидомъ, винъ побигъ, щобъ переховаты його, бо вже опасувався, що батько заходыться робыты трусь.

Панъ Ручыцький зостався на самоти й почавъ зважуваты свій вчынокъ. То винъ

гнивывся на сына, то зновъ такы докоры совисты вказувалы йому на всю погань, яку винъ самъ тильки-що вдіявъ. Дарма ставывъ винъ соби резонъ, що вся ця прыгода мусыть выйты на корыстъ Гнатови, зъ якого инакше мигъ бы зробытыся Бд' зна який злочынець;—дарма!—винъ все такы почувавъ, що вчынывъ мерзено й гыдко.

Зъ зошытомъ въ рукахъ пишовъ винъ до жинкы тай прочытавъ йій Гнатове пысання, бажаючы хочъ у ціei, не дуже-то й эдукованой женщины знайты соби пидпору. Але жинка, що не здобула высокого выховання, не збагнула всіхъ высокорозумныхъ, психологичныхъ основъ педагогыи свого чоловика. Ба вона й разъ-у-разъ була прыхыльнійша до дитей, нижъ до його.

— Ой, якъ треба було тоби знаты, що винъ тамъ може въ своихъ пысулькахъ! Винъ якосъ дававъ мини на скоронення цю кныжочку; але жъ мини й на крыхту не заманулося зоглядиты йій,— докирлыво одказала вона:— Колы бъ ты побачывъ, що зъ нымъ коилося та якъ винъ гирко плакавъ, идуchy прозъ мене черезъ кимнату: страхиття й дывыгтися! ажъ серце краялось.

Панъ Ручыцкыій невдоволено здвыгнувъ плечыма.

— Можешъ вирыты, що я краще за тебе знаю, чы тра, чы не тра вважаты на його

слозы та прымхы. А то зуздрила бъ на старосты лить сына-злодіяку!—(Винъ усе напиравъ на крадижъ; винъ не казавъ, що його найбильше розсердило те, якъ съміе сынъ крытыкуваты батькову особу.)

— Эть! велика вага въ тому, що дытына зирвала жменю грушъ у Хоменка!

— Жменю грушъ! Говорышъ, що й купы не держытесь! Ънчи хлюсты зъ голкы чы шпыльки почыналы: спершу голка чы грұша, дали копійка, дали пъятакъ, карбованець, а тамъ и тысяча, та й пишло! Якъ спонадыться та впустыться, то вже не одзвычайшъ! Дали зробить якийсь ложъ, — на вексели пидмитку, чы що,—ну, й гайда до Сибиру!— Розуміешьъ, чымъ пахне?

— Ачъ, який укладлыый!— насьмишкувато сказала жинка. Мужъ розсердывся и вже бувъ намирявся щось ище казаты, колы до покою ввійшовъ Кость.

— Вы, тату, нащо одибрали щоденныкъ у Гнатуся? — похмуро, але твердо спытавъ винъ. Хочъ и який зухвальный бувъ цього лита Кость, тилки жъ такий допытъ и тонъ бувъ батькови ще новына й не по знаку.

— Выбачайте, сынку, въ васъ дозволу не спытався!—одказавъ батько зъ ироничнымъ поклономъ.

— Не въ мене було пытатыся дозволу, а въ брата!— скрыкнувъ молодыкъ знервова-

нымъ тономъ. — Самы жъ знаете, что на чужий щоденныкъ, запыски, лыстъ—нихто въ съвити не мае права, жадный батько!..... А надто гадкы, что пышутъся въ щоденныкови для самого себе.... николы й нихто не съміе. Йихъ чытаты!.... Ба за ныхъ и не одвичае авторъ йихъ. Одповидь за гадкы!... Це чудово!.... Здавалося, що Кость дали-дали самъ зарыдае съ кривды, заподіянои братови.

— Не маю охоты розглагольствовать зъ тобою! Не пхай свого носа туды, де не твоє дило! Твого щоденныка, того — мабуть — скарбу неоциненого, певне що не визьму. Не дуже винъ мини на очи!—засапуючысь изгукнувъ Ручыцкыі, ледви-ледви втримуючы свій гнівъ, що мавъ гризно выбухнуты.

— Хочъ бы й якъ бувъ на очи, даκъ не визьмете, бо я, зачынаючи одъ сьогодни, свій щоденныкъ и лысты буду переховувать у скрынъци, пидъ замкомъ!—йидовыто проказавъ Кость, круто повернувшись й попростувавъ до дверей.

— Невдячна звирюка!—кынувъ йому батько на здогинъ:—забувъ, скилкы я на тебе працювавъ? забувъ ти гроши, яки я повытрачувавъ на твоє выховання? Невдячна га-дюка!

Сынъ зупынывся на порози.

— Тату! — вымовывъ винъ, гордо блымнувшы очыма, — не хтивъ я доси казаты,

але теперь знайте, что въ мене давнодавно вже ѿе думка: за десяльки лить я вже самъ зароблятыму на свій хлибъ, и отъ тоди, даю вамъ слово честы, верну вамъ усеньки ваши траты до останнього шеляга..., а колы бажаете—то навить съ процентамы....

И, не дожыдающысь одмовы на свои остатни груби й нахабни слова, винъ выйшовъ.

Звисно, колыбъ винъ зважывся отакечки розмовляты зъ батькомъ пидъ якый - небудь инакшый часъ, а не сьогодни, то справа не скинчылыся бъ була добромъ задля його. Але сьогоднишни події булы таки особлыви, що дило перебулося безъ новитньои драмы. Правда, батько ажъ обминывся на лыци съ пересердя, тильки жъ мовчки перемигъ себе. Гнивъ його окошывся на жинци; винъ зачавъ заразъ йій докоряты, що це вона своею потачкою довела дитей до рдспусту. Потимъ, щобъ утихомырты себе, винъ выйшовъ у пекарню и загадавъ Горпynи поклыхаты Гната.

Гнатъ зъявывся, увесь прынуженый, не сыміочы очей звесты. Винъ зупынывся передъ татуньомъ.

— Слухай ты! — суворо промовывъ до його панъ Ручыцкыи: — Оцей твій щодеинныкъ я переховаю и оддамъ тоби, ажъ колы ты выростешъ. Тоди ты самъ побачышъ тую кручу, що ты надъ нею стоявъ, а я тебе зъ неи вы-

ратувавъ. Побачышъ, що бувъ кандыдатомъ на шыбеныцю. А тымъ часомъ я сьогодни тебе ничымъ не покараю, прощаю, — велико-душно додавъ винъ и самъ ажъ повеселишавъ изъ своеи добрости.—Ну, йды соби.

— За що жъ ище караты?—подумавъ бувъ Гнатъ, тильки не насымилывся ничего одмовыты и выйшовъ на подвиръя. Тамъ, по-за крынычною цябреною, въ кутку мижъ колодязными брусамы та барканомъ, та за купою трисокъ и оцупкивъ, сидила Настуня, уся знитывшись; вона напудрылася, мовъ йижакъ, и боязко-вовкувато дывылася напередъ себе. Панычъ поглянувъ на неи тай заразъ прыгадавъ соби ранишни йи слова. Ще тяжче стало йому. Винъ пишовъ у далекый кутокъ подвиръя, зализъ кудысь по-пидъ шуру, де його никто не мигъ побачыты, и довгый часъ важко-важко плакавъ. Простершися на земли, закопавшися лыцемъ у сино, яке було намощено въ кутыку, винъ то на хвылыну вгававъ, то зновъ ледви чутно рыдавъ и стогнавъ. Ъноди, зъ нестерпучого болю, який грызъ серце покрывдженой дытыны, зъ грудей выдерався страшениный зойкъ. Вже й сама гадка, що доведеться стричатыся зъ батькомъ та дывытыся на його, наводыла на хлопчака одчай: пальци ажъ хруптилы, якъ винъ йихъ ламавъ.—Господы, Господы!—пла-кався Гнатъ: — Я жъ Тебе молывъ, я такъ

гаряче благавъ, и Ты мене не вратувавъ одъ усієи ганьбы!.... — Ты дозволяешь батькамъ безъ пощады збыткуватыся надъ дитъмы!... — мало не иронично подумавъ винъ. Передъ хлопцемъ мыттию повстала глумлыва усьмишка його брата и прыгадався той выразъ, зъ якымъ братъ вымовывъ: «Богъ!» Черезъ времъ Гнать навить покынувъ бувъ плакаты и, здавалося, нибы чува злослывый съмихъ Костивъ.

Хто знае, може саме теперечки впало въ молоду хлопцеву душу перше насииня безвирства?

— Клятый татко, поганый татко!—зновъ уже зъ лютостю й плачемъ шопотыть Гнать: це йому жыво ввыжаетъся облыччя батькове, якъ винъ выдыравъ щоденныка. Таја згадка розразыла Гнатову рану, и тутъ, разомъ изъ потокамы слизъ изъ очей, въ души його заклекотало безсыльне злування. — У, якъ я тебе ненавыдю! И повикъ, повикъ ненавыдитъму!—обрикався винъ.—Эгэ, такы повикъ!!

Ни, на що повикъ? Змыне рикъ.... навить и те ни....—змыне мисяць,—и хлопъя забудэ усу ненавысть проты батька; але вже, запевнене, николы й ничымъ не прыверне до себе батько одынъ разъ загублену сынову довиру....

Звыногордка въ Кыивщиини.

31 мая 1890.

ТА ХТО ЖЪ ТАКЫ СПРАВДИ ВЫНЕНЬ?!

(Изъ жыття мищенъ у Кыивщыни).

Та хто жъ такы справди выненъ?!

(Изъ жыття мищанъ у Кыившыни).

Мои тато померлы ще тоди, якъ я була зовсімъ мацисинька. А я въ ихъ була одыначка. Спершù я жыла зъ мамою, а тамъ, мало не зъ десятъхъ годъ, пишла на службу до панивъ у нашій-же такы Звыногородци. Значця, зъ пупъянку почала службыти. Выбула въ одныхъ панивъ щось чотыри годы, та въ другихъ—литъ изъ п'ятеро; якось такъ выпадало, що на добрыхъ хазяивъ натрапляла. Правда, я й сама вдалася роботяща, роблю безперестаню: така вже, мабуть, на маму скынулася! Тожъ мене й жалувалы геть уси. А якъ служыла я въ Басенковыхъ, то Басенчыха вирыла на мене, якъ на себе,—ключи безъ усякого опасу давала: бо я зроду не злодійкувата. Та й було геть въ усьому вона зо мною раздышться, росказуе за вси свои знакомосты, за всенъки свои справы. Проста була жинка, а чоловикъ йи—вчытель бувъ—дуже нею погорджувавъ: мовлялы, зъ силне велыкого

розуму;—свынуватый бувъ, та й усе! Я жъ така весела, языката,—и паню розважу, и ще навчу, якъ и що одвитыты чоловикови.

Мамо разъ-у-разъ одвидувалы мене, то Басенкова часомъ и чаемъ йихъ напое. И ото разъ сыдять мамо въ пекарни, чаюють соби, слухаютъ мои мовы, а дали якъ стій: «А чы знаешъ, Марійко, що?—маешъ до нась вертаты. Мо', тоби тутечки й Бо' зна якъ добре, але часъ уже власною хатыною розгосподарытыся. Тутъ у наймахъ хто тебе пизнае? а въ себе, може, нагодыться добра людына».

Я послухалась та й одійшла одъ Басенківъ, хочъ якъ стара не хтила пускаты. Та й мини силне шкода було кыдаты пани.

Отъ жыву я вдома, роблю, пораюся вкупи зъ мамою коло хазяйствечка, на городи, а найбілшє—шыю,—бо мамо саме й жылы зъ того. Але жъ ледве надійде недиля,—я вже заразъ изъ другымы дивчатамы! Повбираемось; на пальцяхъ—каблучкы; та й мало не увесъ день сыдымо на бурковци: коло собора, коло жыдивськихъ крамныць. На двори дпаръ, а мы посидаемо въ холодку, розмовляемо, регочемо... а того насиння—у! надзюбаемо стилкы, що лушпайкы ажъ лящесть по-пидъ ногамы. Понаходыть сюды часомъ и парубківъ юрба, жартують, зачишаютъ нась, щыпаються, а найбілшє налазять—до мене: вже я тилкы й знаю, що того штовхну кулакомъ у бикъ, тому дамъ

по потыльщи; а часомъ, якъ болюче щыпне
котрыйсь, то такъ стусону його, що ажъ
лаяться зачына.

Разъ сыдымо соби, дзюбаемо насиння, колы
гулькъ: тягнеться до нась десяцъкий Тро-
хымъ. А винъ десятныкувавъ не билише ще,
якъ зъ мисяця.—«Ахъ вы!»—каже,—«скилкы
поналузувалы! понасмитювалы лушпиннямъ
такъ, що й на двацять визъ не вызбираешъ.
А тутъ цимы днямы мае прыхаты у Звыно-
городку його превосходытельство губерна-
туръ!».—Дали поглянувъ на мене, а мини до
того часу ще й не доводылося бачыты Тро-
хыма зблызыка.—«Уся бида певне що одъ ціи»,
каже винъ нибы суворо: «а ну, дивчыно, гайды
зо мною у холодну, пидъ арешть!». Та й тягне
мене. Я выдерлася, ховаюся по-за дивчата,
а до Трохыма мелькома прыглядаюся. Отже
винъ такой рдславый, на облычча не поган-
ый, тилькы руденький.—«Помалу!»—регочуся
я:—«бо отъ, якъ дмухну,—волосся тоби зайдеться».—Десяцъкий не ображаеться, а знай
бига за мною, та ба!—не впіймае! Ото винъ
и сивъ; сила й я соби по-за дивчатамы. Рос-
казуе винъ йимъ, якъ то губернатуръ мае
прыхихаты та що съ того буде.—«Бачыте»,—
говорыть,—«якъ жыды геть усе выносять
зъ лавокъ? Бо якщо знайдеться щось контра-
бандне, то заплатять штрапъ».—Мы ажъ рота
порозявлялы. Оддаликъ стояло скилькысь

хлопцивъ. Десяцъкъ моргнувъ до йихъ....— «Э! Мабуть чы и въ васъ нема недозволяного!»— якъ стій крыкнувъ потимъ винъ до нась; та несподивано—на мене!—«Отъ я заразъ вытрусю въ тебе контрабанду»,—бубонить винъ та облаштує мене. Я зъ усенькои сылы верещу, дивчата й хлопци речочуть. Галасъ такый пиднявся, що ажъ собака якась загавкала та заскавчала съ переполоху, и жыды повыскокувалы зъ лавокъ. Выпустывъ винъ мене, а тамъ грымнувъ: — «А оце трусытыму заразъ другихъ!.. Хлопци! ну-мо, помагайте мини!».— Мы изъ крыкомъ-гукомъ въ ростичъ, зашамоталыся, а воны подалыся за намы.... Гармыдеръ, метушня.... Охъ, цуръ йому теперъ и згадувать!

Другой недили Трохымъ зновъ коло дивчать; зновъ пустує зо мною. Роспытує, де я жыву. А въ нась, бачте, коло бурковки сидять самисиньки паны та жыды; люди жъ жывутъ далеко одъ неи. Тымъ-то винъ и не знаявъ нашои осели. Я не сказала, дакъ що жъ? винъ у вёчери пишовъ назырцемъ за мною та й выстежывъ, де наша хата. Дило було такъ: якъ пишла я до дому, то вже звечорило,— я и не помитыла, що винъ за мною сълидкує. Ажъ биля нашыхъ воритъ обернулася: колы винъ тутъ! бо сълидкувавъ за мною! Схопывъ мене за руку й съміється. Хтила я була розгрыматыся,—дакъ, може, мама почують,—сва-

рытымуться, нибы я хлопшивъ зачишаю! Выдертыся? Зновъ не хочеться, бо тутъ збоку бурьянъ: хочъ сонечко зайшло ще недавно, а може тамъ рдяно! А въ тимъ, чого мини його лякаться? що винъ десяцъкъ?—велыка моція!

Взяла я та й зосталася коло воритъ. Винъ усе жартуе, а я мовчу.—«А чы знаешъ? я за тебе посватаюся»,—каже винъ раптово.—«Здуривъ!»—говорю, а сама прыдывляюся до його пылнище: — «я за тебе й не пиду».—«Чомъ? Адже я не те, що вашъ братчыкъ-мищанынъ: я десяцъкъ! Виддасыся за мене, не будешъ хлиборобка, буде тоби легкый хлибъ».—«Ты старый», — кажу я, — а йому вже литъ изъ трыйцятеро.—«Дурна ты!»—говорыть:— «я ще молодыкъ: а паны—то й пизнище женяться... А то, хиба ты краще хочешъ питы за мужыка, за мурло?...» — Я мовчу, але бачу, що його правда: за нымъ було бъ жыты лучче. Рospытуе винъ мене за мене, за маму,—я одпoviшаю.—«Такы такъ»,—мовыть винъ изнову,— «я посватаюся за тебе. И будешъ ты пани не пани, а все жъ щось трошкы билшее, нижъ проста мищанка».—Я мовчу та дывую.

Чуемо, щось возомъ стугоныть. Я оступылася й одiйшла блызче до хаты. Йиде якыйсь парубчакъ. Трохымъ його зупынывъ: «Черезъ гродъ йихатымешъ?».—«А то жъ» — говоре той.—«Ну, то й я провезуся съ тобою». Сивъ

на його воза и потарахкотилы! та ще й злегка
кахыкнувъ до мене, се-бъ то:—Прымичай,—
мовлявъ... Такый бравый, выпъявъ груды,
тukeae на хлопця,—а я вже бачу, що це винъ
саме передо мною отакечки чепурьться, та й
чогось мини весело такъ стало.

Дали познайомыvся винъ изъ мамою, бо
чи жъ десятныкови багацько тра прыклю-
чокъ, щобъ зайты у чыюсь хату? Вчащае до
насъ. Та ще нибы й за диломъ! Сподобався
матуси. Тіи жъ такы осены винъ и высва-
тавъ мене.

Думка-то була въ мене, що въ хати пра-
вуватыму я, въ усьому буде мое першеньство.—
«Винъ мене такъ любыть»,— гадаю, — «а я
вже жъ знаю сьвита: по панахъ служыла,
лыбонь же, не дурно. Зъумію його до рукъ
прыбраты».—Колы мынае це два недили. Мы
вже булы пообидалы. Я шкрабаю черепашкою
горщыкы, обмываю йихъ, та ото й поставила
одного побичъ. А чоловикъ розиклався соби
на скрыни: сыдыть та й ковиньку въ рукахъ
держыть. И чую я: винъ усе бухъ-бухъ! зле-
генька калатае по горщыкови. Я й кажу сер-
дыто до його:—«Закортило неодминно гор-
щыка розбыты, чы якъ?». — Трохымъ тоди
кынувъ стукаты, але мене зло не кыдае.—
«И де це выдано? Палышцею по посуди!»—вор-
котю я. Зыркъ, винъ зновъ узявъ стукотиты.—
«Мара на тебе!»—грымаю: «упъять зачына-

ешъ?»...—Трохымъ не вгавае.—Крычу я, крычу,—винъ мовчыть та ще дужче гуркае паличкою по горщыкови, а дали якъ хрьопне! Такъ горня й розчахнулося! Я въ галасъ, а Трохымъ мовчкы пидвився та й выйшовъ...—«Пхъ!»—закрутила я носомъ: «да винъ морочлывый, изъ прымхамы».

Писъля тие прыгоды прожывалы мы якысь часъ зновъ сумырно. Тилкы вертае якось чоловикъ изъ пожарнои; тоди була його черга на каланчи калавурыты. Часъ бувъ уже надъ вечиръ. Прыйшовъ мій голубъ, лигъ на топчани и давай свыстаты. А я того свыстання ажъ ненавыдю; ба й пани Басенкова не вытерплювала, якшо десь учue свыстъ.—«Въ кимнати съяти иконы»,—буркнула я,—«а винъ свыстыть, немовъ на собачню».—Трохымъ плюнувъ и змовкъ.—«Це, лыбонь, у тебе въ голови свыстило»,—миркую я, помовчавши хвылыну:—«Чы ты собарныкъ який, чы що, щобъ свыстаты въ хатыни?».—Мій Трохымъ, що вже сидивъ бувъ нышкомъ, якъ не свысне тоди знову! ажъ мини трохы вухо не луснуло.—«Безголовъя на тебе!»—гукаю, а винъ—свысь задруге! Я лаюся,—винъ пишовъ до ванькырчыка та й тамъ свыстыть, ажъ розтынаеться.—«Цуръ тоби й пекъ!»—подумала я: бачу, що тра втыштыся. Прыпынела я языка. Чую, й винъ переставъ, тильки мугыче письню:

„Ой, знаты, знаты,
Хто не жонатый:
Биле лыченько,
Якъ у паняты.

Ой, знаты, знаты,
Хто оженывся:
Скорчывся, зморщывся,
Іце й зажурывся...

Що це винъ, дратуешься? И де винъ вывчывся тіи невирнои письни? Тутечки такои не ссыпивають. Мабуть, изъ своеи Юркивки прынисъ до насъ! Бо хочъ винъ и десяцъкий, але не зъ мищанъ: селянынъ, мугыряка! А може й самъ зложывъ. Слухаочы письню, по-раю вечерю, та ажъ трохы не плачу зъ наругы. Нарешти выходыть мій лысый дидъко зъ ванькыра. Ставъ винъ у синешнихъ дверяхъ, подыываясь...—«Я хазянъ у хати»,—говорыть,— «жинкы отаманувалы тилкы за царя Гороха, колы людей було троха».—Та й выйшовъ.— «Норовыстый»,—бачу я: «любыть похымерытыся».

Але ще такъ-сякъ жылы въ лагоди.

Отъ и весна надійшла. Мы не дуже-то роскошувалы. Навить у хати мы жылы не въ своїй, а въ найнятій, бо мамына була така тисна, що и вдвохъ ледве мистылыся; а въ тимъ, самъ Трохымъ одразу захтивъ, щобъ мы жылы окроме одъ мамы.... Винъ чомусь маму не злюбывъ... До того жъ, хочъ и ка-

завъ винъ передъ весиллямъ, що не буду я за нымъ хлиборобкою, а проте на першый часъ прыйшлося.... Правда, намъ пощастыло. Земля въ Звыногородци дорогая,—за деяки кгрунтà понагонювано на торгахъ ажъ девъятнацять карбованцівъ за рикъ; тилкы далеко одъ города, генъ-генъ туды пры хуторы, земля дешевша. Тилкы жъ трапылося, що въ Ивана Тетерука якъ стій померла жинка, а за нею й усеньки диты. А Тетерукъ бувъ взявъ гарне поле въ аренду на девъять годъ, та й вже бувъ державъ його п'ятеро годъ, колы оце скоилася йому така халепа. Геть усе остыгло йому на съвити, и надумався винъ передаты комусь свою землю, що вже зъ осени була засіяна: а самъ захтивъ питы служыты въ Кыивъ, або куды очи глядять. Трохымъ и каже, що це, мовлявъ, намъ на руку ковинька. Узявъ зъ насъ Тетерукъ трохы одчинного за пашню, и мы порядылыся платыты за кгрунтъ въ управу вси оплаткы....—знаете?—двичи на рикъ.... Отакъ узялышя мы до хлиборобства. Трохымъ сказавъ:—«Попрацюемо коло земли доты, докы пидможемося гришмы та выбудуемо свою хату».—

Ото жъ мы обыдва зберигаемо та ховаемо гроши. Я добувала гроши більше зъ базарю. Тилкы розсьвине,—вже я й повіялася по бурковци на точокъ. Спечу хлибы, палянцы,—продамъ; перекупляю на базари молоко й

масло, та розносю на продажъ по знакомыхъ панахъ. Добре заробляла я й на городыни, отъ хочъ бы й на картопли, бо въ мене не проста, а марыканка. Теперъ вже видко йи у насъ скризь;—мовляютъ, буцимъ-то вси подоставалы йи одъ одного польського панка, що прывизъ тую картоплю у Звыногородку, мовлялъ, зъ самисинькои Гамерыкы;—а тоди ще було не гуртъ. А спытаете, якъ йи прыдбала я? Одъ тієи покрыткы, що колысь служыла у Завадзькихъ. Дуже гарна та добряча жинка. Похвалылася вона мини разъ, що въ неї марыканки самои йе циле картоплыще.—«А звидкиля жъ це?» — пытаю.—«А—каже—я въ Завадзькихъ украла соби скилькысь мысокъ та й розвела».—«Надилить мини йи, я вамъ заплатю»,—прохаю я. Вона й згодилася. И що жъ? я того жъ такы року вже мала дещо й на продажъ... Або отъ зновъ: якъ де домъ будують, я наймаюся валькувавты стины. А все-то копійчына йде, все-то копійчына йде!

Отакъ я горюю-працюю, не згуляю й у недилю, та й показується, що заробляю я билшъ одъ Трохима, бо йому на день прыпадає жалування сорокъ копійокъ, а я запрацюю сим-десять. Бо такы й такъ! робыла я колысь добре на панивъ, чы жъ задля себе самои не загорюю гараздъ? Одже чоловикъ мій—не те: йому це було наче байдуже: ото й праці його,

що десятныкуе та тамъ трохы на поли руки прыкладе. Знае жъ винъ и шевство, даъ лягавый: не хоче шукать роботы;—вже я сама мусила йи задля його напытуваты, на точку, або на збыржи. И на поли зъ його казна якыи женчыкъ: жне—якъ мокре горыть; вже й я,—жинка, а понажынаю билише. Та ще лаеться, що важко! Бо лягавый. Опроче, разъ-у-разъ нарикае, нибы я його погано годую. Каже, що я ненасытна на гроши та така скупа, що йому ажъ гыдко стае. А треба жъ було гроши щадыты!... Вже й то зле, що мусилы найняты соби ще одного женця, бо Трохымови доводылося часто ще й на пожарни чатуваты; а йому, лежневи, це була на руку ковинька,—абы не жаты!

Отакъ змынувъ рикъ, якъ мы поженылышя. Дитей въ нась нема та й нема. Я працюю та й працюю безъ передыху. Зъ чоловикомъ частенько доводылося трохы посварытыся, бо любить похымерытысь, вередуе. Звисно, я його налаю,—зновъ же й винъ мини вчынить щось на злисть, а потимъ и помырымося.

Ба то разъ одного дня я вже була порала вечерю, а Трохыма чогось довго не було. Налагодылася я вечеряты й безъ чоловика, колы винъ такъ довго барыться. Ажъ ось, чую, въ синяхъ щось грюкае, — чутно, якъ Трохымъ мацае рукамы двери; дали видчы-

няе, увиходыть.... Господы, ото жъ винъ якъ ничъ пьяный! доси за нымъ цього не поводылося; та й у сели, я знаю, винъ горилкы зажывавъ мало. Сивъ винъ мовчкы на лави, а мини вже серце клекотыть одъ гниву. Дывывся винъ, дывывся.... — «Въ тебе губа до-стоту свыняча», — каже, та й заплющывъ очи.—«Пъяныце гыдкый!»—залементувала я:— «де це ты надудлывся? Стыда тоби немае!».— Винъ погляпувъ, дали встае та й мовчкы зупыняеться побиля мене. Хтила я ще налаяты, колы винъ якъ не замирыться та якъ не грюокне мене по спыни!—я ажъ прысила. Не встыгла я стямыться, якъ винъ мене вишкребнувъ удруге, втретье, та й:—«Я десяцъ-кий»,—прыказуе; а самъ хытаеться та склеплюе очи.... «Я не мужыкъ... Да убойтися жона мужа!»... — Замирився винъ ударыты мене ще разъ,—я навтикача и прытаилася на двори. Трохымъ у скорости захрипъ.

Сила я коло повиткы та плачу-плачу. Чы ба! Мала верховодыты въ хати, а выйшло, дывиться, онъ якъ! Барынею орудувала, а зъ мугыремъ ничего не вдю!... Этъ! Не одвигто жъ я на ніяке його пытання, докы не перепросыть мене!... И обида взавтра не варытыму! Побачыть винъ, що то жинка може!.... Я йому не забавка!

Другого дня я вже некоторои стравы не готовую. Нарешти прыходыть мужъ изъ поли-

ци; а мы було обидаemo по-паньскы: усе въ одынайцятій годыни. Пытается обиду. Я ни чычыркъ, мовчу, нибы мини позакладало. Трохымъ постоявъ, дали плюнувъ та й пишовъ. А я радію, а я радію, що все, мовлялы, по мойому выйшло! Збигло годынъ зо дvi; прыйшовъ Трохымъ: зновъ п'яный!— «Я»,—говоре,—«въ харчевни пообидавъ за гроши... а знаешь? тамъ готовуть краще за тебе».—«Ты зновъ пывъ?»—съ плачемъ выкрыкую я.—«Эге жъ, та ще й за свои гроши»,—пиддае винъ перцю. Я його картаю, а тамъ хипъ изъ пересердя за коцюбу! хтила йому гараздъ бокы покалататы. Трохымъ (та й дужинъ!) выдеръ коцюбу, давъ мини въ лыце и кудысь зныкъ. А я, наче дурна, стала середъ хаты и скаменутысь не можу. За часынку вертае Трохымъ изъ терпугомъ та швайкою въ рукахъ: десь, позычывъ у сусиды-шевця.— «Я»,—каже,—«про тебе дуже дбаю: пошарую я трошки твого языка, щобъ бувъ ище гостишый».—Вловывъ мене, здушывъ за шыю та й вытягае мини языка. Я одъ страху покусала йому руку та й утикла на двиръ.

Одъ того часу я вже не важылася й забалакаты до його, колы винъ упъетъця; тилкы мини й одрадосты, що колы винъ тверезый: тоди вже можу налаятыся въ смакъ; а якъ п'яный—то бъеться. Правда, тоди ще винъ зажывавъ не гуртъ: хиба що пидпоють! опро-

че, ѹ своихъ грошей винъ на горилку не
циындрывъ. Все такы винъ зробывся такой
настырлывый, що часомъ стало не можна
кобеныты його навить тоди, якъ винъ тве-
резый. Було лаешся, а зъ опасомъ: бо бачышъ,
що дали-дали буде йому не выдержка и кы-
неться винъ зъ կулакамы. Вмивъ винъ и
мовою дошкулыты. Вже жъ я не хочу хва-
лытыся, але жъ що правда, те не грихъ: на
лайку мене въ цилій Звыногородци нихто бъ
бувъ не переважывъ! Ну, а Трохымъ — той и
мини мигъ допикты словамы!—«Поймы»,—ка-
же,—«я не звертаю й внимання на тебе, бо
ты у сравненіи зо мною дурна, безглазда ба-
ба! Ты жъ не тямышъ ани чытаты, ани сло-
ва зговорыты прыкладно. Що ты кажешъ —
що Рябко бреше»...—(Це якъ сердытый, то
заразъ по-пансъкы ушкварюе: дума, нибы въ
нього речи дуже до прыкладу йдуть!).— А
найбилше—носиться съ тымъ своимъ десят-
ныцтвомъ: достоту дурень съ пысаною тор-
бою! Не дай Боже зъ Ивана пана! Вбылося
мини тее десятныцтво въ тямкы!

Отаке наше жыття тяглося цилыхъ чет-
верко рокивъ. Тымъ часомъ купылы мы со-
би кгрунтъ безъ хаты за сто карбованцівъ,—
саме понадъ нашою ричкою Тикичемъ,—збу-
дувалы хату, та и по грошахъ! А въ тимъ,
мини було до того вже байдуже: дитеї нема, хо-
ваты гроши нема задля кого, а прынаймни я

рада, що вже йе хочъ своя земля: хочъ йе де вмерты. Радію, радію.... Але жъ якъ съятылы хату, то на освятынахъ трапылося щось несподиване.

Зибралося въ насъ чымало гостей; булы тамъ и мамо. Я прывитно гостюю всихъ; уси весели, гомонять. Була балачка й за промірекъ, що тоди по сто человека на день мерло; була балачка й за друге. Вже вси булы пидпили, колы зайшла розмова за чужоземськи зъвири та за море. Ба то Андрій Поштаръ оповидає, як увъ Адеси морський китъ прокусывъ пъяту його братови.—«Тамъ увъ Адеси»,—каже,—«їе въ мори и свыни, и собакы, и коты,—часомъ ажъ по хвyllяхъ плыгають».—«Э!»—говорить Трохымъ:—«а я такъ Ѣытаю, що въ мори поводяться навить люды. И ото, якъ у мори воды прыбуде, то тоди...».—Туть замишується нашъ дякъ, а винъ найстарицій, лыбонь, по всенъкій Звыногородци, та й дуже пысьменна людина:—«Дакъ вы жъ дуракъ!»—каже винъ до Трохима,—«плещете таке, що й купы не держытесь! У мори и воды николы не прыбува, и людей нема, бо то хлябъ земськая».—«Байе!»—одмовляє Трохымъ:—«їе, їе!».—«Трохыме», кажу тоди вже й я,—«ну чого спорышся? вже жъ пану дякови краще за тебе знаты сее дило, бо на те воны дякъ: экзамыновыти, класы поскинчалы...».—Ta на безголовъя свое забалакала я!—«Воны дякъ, а я

десяцъкъ!» — загорлавъ винъ: — «Тебе жъ я взватра добре пошустрю, щобъ не була така быстра та спрытна.... Йе таки люде, йе!»— крычить винъ изновъ: «пиднебиння йимъ зелене, а языкъ гадючый. Та отъ и жинка моя зъ морськои породы,—дывить!». Та якъ стій кынувшись до мене, щобъ я розязыла рота передъ гостями. Горлае: «покажы, бо инакше выжену тебе зъ моей хаты!»...—«Зъ твоей?!»—крыкнула я: «я жъ горювала на неи билишъ за тебе!»— «Плюнь тому въ морду, хто це тоби сказавъ! Хата—моя: бо хиба жъ бумагу написано на твое мя, а не на мое?»... Я вже й не тямлю, щд й одвитуваты. А мій муженько лизе зъ кулакамы. Бачу, мамо мои йдуть додому, не прощаючыся навить. Почымчыкувалы мерщій и други гости, а винъ бучуе, бучуе!...

Якъ бачыте, зле було мини вже й доси. Але самѣ лыхо ще тико роспочыналося. Хлиборобство мы залышылы, бо Трохымъ не схотивъ удруге найматы землю.—«Цуръ йому,» каже, «съ тымъ обробиткомъ поля!...». Натомисть винъ изнайшовъ соби роботу въ кухни у справныка; скоро на пожарни немае йому дила, заразъ винъ готове въ справныка; а кухарюваты винъ вывчывсѧ добре. Тамъ, у кухни справныковїй, просыдюе цилый ранокъ, ажъ до писъля обида. Кырпу задеръ—у, якъ высоко! Мене вже займае самъ, першый, та лае неподобнымы словамы. А що вже винъ мене

бывъ—лышенъко й згадуваты! Бо й справди: впываеться разъ-у-разъ,—впустывся вже и геть розпъянчывсь. Правда, нашыхъ грошей пропыдавъ винъ не багато: усе жыды, а часомъ и мищане його вгощаютъ,—себто замисть хабара. А случаивъ такыхъ багацъко: набридутьниччу на когось въ обходи,—отъ вамъ и хабарь; одчынять жыды свои крамныци рано въ недилю, або въ велыке съято, ще якъ иде служба въ церкви,—зновъ хабарь; за безпартентни шынкы — тежъ помазала даты треба.... Ой, Господы! Та всихъ тыхъ прылючоекъ, щобъ хабарь узяты, навить не выличышъ: йе такы багатенько! Звисно, хабарнычаютъ не одни десяцъки: тутъ уси одного заводу; правду ка-жучы, сами десяцъки дистають ще дуже мало. Але жъ на те, щобъ геть розледащты, добре йимъ выстачыть и того, що прыпадае. А вже якъ прыйде Новый годъ, або Велыкденъ, то йимъ ллються й гроши й горилка звидусиль. Отожъ розопсивъ мій Трохымъ вкрай, вже мини й жыты зъ нымъ не выдержка! Почала я тыннятыся по сусидахъ, скризъ просю порады,—та дарма! не порадыть мене нихто гараздъ. Та отъ хочъ бы побижу до сусиды-Хиври: то вона сама мини пожалкуется на свого жъ такы человека, ажъ надбрыдне слухаты. Рассказуе мини: «Ото була я сьгодни сердыта та й побыла Тышка (це сынъ йи, йому четыри рокы). А винъ узявъ та й сховався за льохомъ.

Взяла я була сапаты картоплю, ажъ гулькъ! цее клятоване хлопча якъ не пожбурыть мёнѣ грудкою въ голову та й репетуе:—«Солодко?! Га? Отакъ-о було й мини!». Та й подалося геть. Якъ прыйшовъ чоловикъ, я йому пожалилася, а винъ: «Ба нащо жъ ты, справди, побыла його?». Отъ до чого винъ прызводыть сына! Бидна моя головонька!...

Якъ почую я щось таке, то мене ажъ досада порывае, що сусида сёва мини пидъ нись свого Тышка, наче можна це ривняты до моєї недоли.

Тилки мами, а билшъ никому на мене не жаль. Тилки мамо одни мене розважаютъ та втишаютъ.—«Не корыся, доню,» кажуть воны, «не корыся йому николы въ съвити, бо буде каяття, а воротя не буде!». Отожъ якъ побувала я въ мамы, то неначе новитньои моци наберуся проты Трохима.... Нарешти нарадылы мини мамо, щобъ я пишла на заробитки въ Кыивъ. У насъ бувъ одынъ знакомый въ Управи; пашпортъ мій бувъ у Трохима, да ѿ той панычъ напысавъ мини інакшого пашпорта: на прожиття въ Кыиви «для излечения,» себто нибы я слаба. Нышкомъ одъ чоловика я й утикла въ Кыивъ.

А въ мене въ Кыиви було сродство—по титци. Титка моя зъ мищенокъ, да пишла за йидного чыновныка, а винъ потроху выслушывясь ажъ у дворянє. Перши три дни въ

Кыиви перебула я въ йихній кухни, а дали вже я й сама змиркувала та й титка сказала, що довше мини не лычить въ йихъ жыты: до йихъ въ гости нахожають дворяне,—ще може ненарокомъ мене зуздрять, буде титци ніяково. Не дурна жъ я яка, слава Богу, и сама це розумію. Ну, правда, що й я тежъ соби мищанка, а не яка мугирка; жыдъ не скаже на мищанына: «мужыкъ — гадюка»; тилки жъ, звисно, не выпадає такы, щобъ коло титки паны побачылы мене. Я нашукала соби кватырю, познакомылася зъ перекупкамы та й почала торгуваты овощамы. Вранци було выходымо мы цилымъ гуртомъ до Дніпра, на баржи, купуемо у мужыкивъ дешево, а потимъ продаемо на Басарабци. Купцивъ йе доволи, все спродасы скоро. А якъ попродаєши,—иды зновъ на баржи. И зимою йе торгъ—апельсynamы та яблукамы.... А отъ якъ пидешъ розноситы свій крамъ по булыцяхъ, або по подвирьяхъ, а надто тамъ, де вчаться школяры,—отъ, кажеться!—и грошенятъ заробышъ, и весело часъ ѣгуляешьъ. Трохи соромно й згадуваты, що вони часомъ вытворялы!... Гарно жылося мини въ Кыиви, а до того й зарибно. Запрысягтыся, що въ мисяць я двацять пять карбованцивъ заробляла. А яка жъ то робота?—Легка, не занятлыва.... Понашывала я соби одежи, зовсимъ справилася. И поздоровшала я, стала гладка, мордата, — навить

знялася у хвотограхвії, щобъ писъля знаты, яка була тоди.

И що жъ! не довго пораювала! Достаю я лыста одъ Трохымъ: довидався винъ, який мій адресъ. Пыше: «прыезджай, дражайшая супруга, назадъ!!..» Знайшовъ дурну! Я вытратыла два злоты, щобъ пысака напысавъ йому такый одвитъ: «Я бъ, мовляла, й рада, да къ ты жъ мини грошей не прыславъ на дорогу». А Трохымъ про гроши не одвича ничего, тилкы жъ зновъ прысылае мини два пысьма, щобъ я йихала додому. Я вже й одпysуваты на йихъ була не захтила, колы це прыходыть пысьмо одъ мамы; це йимъ напысавъ той самий чоловъяга, що выправывъ мини пашпорта въ Кыивъ. Наказують мини мама въ тимъ пысьми, щобъ я йихала додому въ тимъ менти, бо Трохымъ зазнався зъ однією дивкою. Вона вже, пышуть мама, живе въ нашій хати та й одижъ мою носыть, а Трохымъ похвалявся, що тилкы коло того заходжуясь, абы я на його лысты йому навпрямки одпysала, що до його йихаты не хочу; тоди, бачте, выйде, nibы я вти-качка, а значыться—хата буде вже Трохымова, и винъ мене вже билше не прыйме до себе!...

Якъ довидалася я про таке, то побачыла, що треба покыдаты Кыивъ.... Охъ, та якъ же швидко збитглы ти пять мисяця, що я выжыла въ Кыиви! И не змыгнулася, а вже оце ладнаюся выизджаты додому.

Була тоди зима. Дойихала я зализною дорогою до Цвяткова, а звидтиля потряслася до гроду. Пъядесять верстовъ — добра промашка, та ще по груддяхъ! Рострусылася я й отерпла та поколила одъ холоду, докы прыставылася до Звыногородкы. Ну, першъ за все, зайихала я до мамы, щобъ роспытаться, ѩд и якъ. Злазю зъ воза, ажъ зыркъ! Та це жъ Трохымъ мій иде вулыцею напросто мене! Якъ углядивъ винъ мене,—бачу, здывувався, та й побигъ назадъ. А я увійшла до мамы въ хату та й почула всенъку сторыю. И знаете, хто тая дивка?— йидна сырота, що тилкы въ жыдивъ и наймычкувала.—«А тоби зъ нымъ буде гембелъ», кажутъ мамо въ кинци,—«мабуть, бытыме тебе».—«Будь що будь!»—говорю я, и попрямувала до себе. До дому пивгодыны ходкы буде. Ось уже й до ричкы и до нашои хаты недалечко. Я вже йду понадъ беригомъ. Гулькъ!— на зустричъ мини береться Мотря!..— йіи, падлоку, звуть Мотря....—и пидъ пахвою въ неи клунокъ. Мини облыччя йіи було якось по знаку, а вона мене не знала зовсімъ. Ото поривнялися мы на вузенькій стежци. Прыпинилися мы обыдви. Вона блида, якъ гыней: догадалася, хто стоить передъ нею!...—«Здорова була, серденъко», кажу я: «що це въ тебе за вузоль?». Вона съ переляку впустыла його на землю, а сама потютюрылася: очей на мене не зведе.—«Мабуть заробыла?» пытаю я пры-

витненько, а сама ажъ трусиюся та колотюся, чую навить, якъ серце мини лускотыть одъ злости. А дали зъ лютосты: «Падлюка ты, собарныця!»—гукаю:—«Заразъ мини покажы, що несешъ!».—Мотря стоить, не рухнеться. Я подывылася на клунокъ: тамъ усе моя одижъ. Позырнула я на Мотрю,—ажъ вона й одятнена въ мое плаття, въ мою свыту. Це, значця, вона мою гирку працю геть поносыла, геть забавыла! Це я на неи загорювала!...

Кынулася я на цього ворога, звалыла на землю та бью-бью, бо въ мене серце вже такъ запеклося. Я ажъ натомылася, а вона тики плаче, не бороныться. Потягла я йі до хаты: нехай передягне мою одежду. Подоставала вона зъ горища свои дранкы.... Ажъ страхиття дывытысь! усе подерте, розшарпане. И знайшовъ же въ ній Трохымъ що путяще!? Чуднота та й годи!... А чы вирыте? я була хтила попобыты йі ще разъ на дорогу, та ажъ рука не здіймається! Кобы вона поганка хочъ налаяла, або сама одбывалася! а то тики плаче!.... Позвязувала вона все свое збижжя въ клунокъ та й повіялася геть изъ тымъ дранымъ манаттямъ.

Прыпхався дали й Трохымъ, та певне усе вже видавъ. — «Прыповзла непрохана гадюка!»—оце перша його мова.—«Дакъ ты жъ самъ пысавъ, щобъ я прыиздыла!»—крычу я. Трохымъ ни чычыркъ, чогось мовчыть,—тильки

важко дыхае.... Я пишла до ванькырчыка, колы чую: щось у хати соқыроу грякъ та й грякъ! Выбигла я: це чоловикъ рубае мое плаття, що я одибрала въ Мотри. Самъ ажъ блидый одъ злосты: мини було лячно й слово промовыты до його.... Порубавъ та й зачавъ мене картаты. — «А ты — злодій!» — выгукую я: — «ты хочешъ украсты мою хату!». Трохымъ, хόчъ бувъ тоди тверезый, не пъянный, стебнувъ мене въ спыну зъ усенькои сылы, — я ледве встояла. — «Иды, жалуйся на мене! я десяцъкий: ничего не боюся!» — засычавъ винъ на мене, мовъ тая зъміюка.

Выжыла я вдома съ тыждень, и сывить мини ставъ не мылый. Тая собачая тинь, Трохымъ, вже двичи бувъ упывався та й бывъ мене палюгдю. А й тверезый не пройде, щобъ не буркнуты: «Гадюка!...» Ійду я до матинки на пораду: напоумылы воны мене поскаржытыся полицеїському надзырателеви. Пишла я. На мое щастя надзыратель бувъ тоди пьянний. Я його надыбала на шляху та й саме тоди, якъ винъ ішовъ прозъ Думу. А въ насъ, знаете, и пожарня, и Дума, й обахта—все въ однимъ доми. Отъ я геть усе оповистыла надзырателеви. Винъ, якъ почувъ, зайшовъ у двирь Думський та й поклыкавъ мого чоловика до себе. Не багато винъ и сливъ розводывъ съ Трохымомъ, не дуже його й паскудывъ, а просто вхопывъ за барвы та якъ

трепене! геть обирвавъ мундыръ. Дали по пыци, по пыци:—«А не обижай жены, а не обижай!»— прымовля. Я соби стала оддаликъ, та тилкы радію. Набывши надзыратель Трохыма якъ сълидъ, пишовъ соби шляхомъ. Тоди попленталася й я. Хтила я потрапыты додому блыжчымъ шляхомъ: навпрошки черезъ гордъ канатной хвабрыкы. Лизу я поволи перелазомъ, черезъ барканъ, та й не дуже кваллюся. А надзыратель вже одійшовъ генъ-генъ. Колы це щось мене хипъ за ногу!—и не зоглядилася я, якъ мене стягло зъ баркану й поволокло зновъ до Думы! А я, ростелепа, ани крыкону. Це бувъ Трохымъ; винъ стышку пидкрався до мене. Потягъ винъ мене, заперъ у холодну, розъюшывъ морду въ кровъ та й продержавъ тры годыни взаперти. А други десяцьки бачутъ та тико сымлються, лукавы!— «Колы выпустю, тоди йды жалійся зновъ!»— каже чоловикъ: «товарыши мои скажуть, що ты овси тутъ не сидила!»... Що то я вже наголосыла! Я тамъ лементувала, наче порося пидъ ножемъ у колія,—мабуть, на третій вулыци було чуты! Тилкы жъ никто не вважавъ на те, бо никому не дывно почуты, якъ у холодній верещать загарештовани бабы. Може хто й слухавъ мое галасування, але жъ кому клопитъ розбыраты, чы по праву мене було засаджено, чы крутійствомъ?

Писъля того гарешту два дни промынуло

мини якъ у пекли: ба чоловикъ мій справдешній гадъ пекелный. И ото зновъ я надумалася та й удалася до нашого старенького протійрея: може, винъ що врадыть, бо це пишъ добрячый. Выслушавъ винъ мене.—«Ни», говоре, «я бачу, що твій немоляка скоришъ исправныка злякається, нижъ мене - съященыка,— проты мене винъ боя не матыме!»... Пожалувавъ мене пишъ, и пишла я до справныка.

Бебехнула я справныкови въ ногы, стала навколоинки, просю обороны. Винъ слухае мене, слухае....—«Йето ты на Трахвима?»—пытається.—«Эгэ жъ», кажу, «бо вже жыття мини за нымъ немае». А винъ усьмихнувся та й говорыть якосъ такъ чудно та по-панській, що я й не второпала гараздъ. Каже винъ: «Голубушка, йидального мужа на съвити не буваєт; у нашъ викъ нада буть реалистомъ, а не ганяться за йидаломъ.... Побойто мужъ—що за важность! Видь вашъ братъ прывыкъ икъ йетому.... Ну, ступай!»

Заплакала я та й пишла додому зъ ничымъ: замисть обороныты, зъ мене насыміялыша, назвалы дармойидкою. А Трохымъ, якъ явився додому, то допикъ мини ще гирше (бо винъ зневъ, що я була ходыла до справныка).—«Ото дурна!» говоре:—«забула, що я въ його готову!... Ни, голубонько! Противъ мене дарма опыратыся:ничогосинько не вдіешъ!... Якъ маешъ терпити таку муку, то йди краще геть

одъ мене, хочъ зновъ у Кыивъ, а хату по-
кынь мини».... Эге! ось ты чого бажаешь,
падлюшна душе! А не диждешъ!

Прыйшовъ вечиръ. Сыдю я самотою въ
хати та вже метыкую: чы й справди не роз-
лучытыся мини зъ чоловикомъ? Думаю: «Та-
ще, може, винъ згодыться дать мини одчи-
нного, то я й пиду соби одъ його».... Ажъ отъ-
чую: «стукъ-грюокъ!»—щось тыхесенько грю-
кае въ виконце. Я выйшла,—це мамо.—«Не
лиду я до хаты»,—кажуть воны, «бо, може,
чортяка твого невиру наднесе».... Стоимо мы,
балакаемо. Воны роспытаютъ, якъ мини й що.
Я й кажу: «Оце я вже гадаю, чы й справди
не полышты Трохымови хату. Не хочу вже
й сахатыся до його, остыгла мини тая ко-
лотнеча!» А мамо якъ крыконуть: «Доню?!...
що ты?!... николы въ съвити цього не робы!!....
Подай краще прошеныя въ судъ, щобъ йому
щось уділлы: якъ побувае у страху, то запевне
обминыться».... Шустъ, — извидкиясь нароп-
тывся Трохымъ—тамъ, де його не сіяно!—«Дакъ
ось хто! дакъ це ви йіи намовляете!»—кры-
чыть,—«це ви тутъ разъ-у-разъ колотнечу
сiete та зводы зводыте! Ну, побачите жъ, що
вамъ буде!... — Ты мини не сьмій билше до
матери вчащаты!» ревкае винъ уже на мене....
Маты Божа! винъ дытыни бороныть ненъку
одвидаты!!...

Звисно, я його не слухалася та й що дня

до мамы! Напысавъ одынъ тутейшый школляръ мини бомагу та й однесла я йи до судди. Вызначылы день, колы одбуватыметься нашъ судъ. Скоро Трохымови прынеслы объявку зъ суда, я втикла до мамы та й сидила тамечкы ажъ до розбору нашого дила, бо инакше чоловикъ убывъ бы мене до смерты.... Прыйшла нарешти днына суда. Я, вкуши зъ мамою, прыпхалася до судця въ камеру. Ждемо мы своеи чергы, колы це ввиходыть мій чоловикъ. Ійде прозъ мене та непомитно бухъ мене кулакомъ зъ усіи силы въ жывить! Я крыкнула.—«Што тамъ?»—суворо гукае суддя. А Трохымъ йому на те бреше, що нибы це винъ невмысне натоптавъ мини ногу: «Прошу извиненія, пожалуста», каже вже до мене.... Ну, чы выдалы вы по всимъ сьвити таку гадюку?... Потимъ потяглы нась обохъ до расправы, и що жъ? Суддя прысудывъ засадовыты Трохыма тилкы на тыжденъ на обахту!—«А хата», каже, «хай буде васъ обохъ»....

Якъ мавъ Трохымъ уже выйты спидъ арешту, я зновъ переховалася въ мамы. Сутенило тоди вже не зарани,—то мы довго булы просыдили, не засвитюочы каганця. Отъ стало вже въ хатыни темнувато. Двери я прыбыла не щилно, и ось мы бачымо, що черезъ щелыну щось намъ блыкнуло; бачымо, що якыйсь блескъ лягае на стину.—«Треба зоглядиты подвиръя, що це за знакъ!» кажу

я до мамы та й выходю на двиръ. Боже жъ мій мылостывый! Хату пидпаляно зъ двохъ бокивъ, а хтось, чую, утикае геть. Я була погналася за тою проявою, щобъ побачыты, хто це, але не збигла зъ йимъ. Та дарма, що я того пекелныка въ облыччя не встыгла вглядити: я й такъ, здається, впизнала, що то бувъ Трохымъ.... Выскинулы зъ хаты й мамо, та й узялы мы вдвохъ голосыты. А тымъ часомъ полумъя ще було не велике, прытушты було бъ можна, — а намъ одъ страху якайсь обморокъ у голови, усенъкий глуздъ кудысь загубывся. И ажъ тоди до-пиру стямылася я та змогла прыгадаты, що пидъ бокомъ йе ричка, якъ уже й сусиды позбигалыся, й огонь обгорнувъ билшу половину даху.... Потимъ, якъ хата вже немало вся згорыла, прыгналася й пожарня зъ водою та кышкамы, та звисно: вратувалы не гуртъ! Зосталыся мои мамо старчыхою.

Не було куды вже мини дитыся, тò й вернула я до себе. Другого жъ такы дня я мокрымъ рядномъ накынулася на Трохыма: «Це ты спалывъ мою маму, це ты! Я гараздъ памъятаю, якъ ты нахвалявся!»... Винъ на те не бъеться, ничего, а тилки такъ, тыхенъко, одмовляе: «Це тоби такъ удалось: я николы не нахвалявсь.... А въ тимъ: «не піймавъ за руку, не кажы, що злодій». Съвидытеливъ у тебе нема, а безъ йихъ тоби не повирять».—

«Справди, горенько мое, що съвидкивъ нема»,
кажу я, «а то бувъ бы ты пишовъ, злобытелю,
на Сибирь!» Трохымъ мовчыть, ни чычыркъ,
тильки въ вичи не дывыться.

Одъ того часу винъ трошки прысмырывся,
вгамувався. Тыжнивъ зо тры винъ не пывъ
и мене не зачипавъ. Навить трапылося отакъ:
у мене не стало своихъ грошай, бо я вси по-
проидала та решту оддала мами писъля поже-
жи,—то Трохымъ почавъ мини дещо даваты
на харчъ. Трохи зъ годомъ я й сама стала
заробляты шытвомъ та вышиваннямъ.... От-
такъ, кажу, не було въ насъ колотнечи. Отже
винъ щось новитнєе выгадавъ! прытулывъ
мою душу до йидного чоловика. И якъ воно
кумедно скоилося.

Сыдю я якосъ-то, шыю сорочку, та все
думы гирки мини въ голови. Такъ усеньке
мое жыття й повстae передо мною. И бачу я,
якъ на долони, що не зазнала я въ замижжи
ани хвылыночки веселой. Якбышо хочъ диты
булы, то може тоди було бъ охитнишъ: а то й
жыття мини надокучыло, викъ извикуваты
не хочеться! Збигаютъ мои молодощи марне,
а й спобигты йихъ не можна вже.... Сыдю
я, отаке думаю, журюся, а на двори одтепель;
небо не смутне, не таке насупувате, якъ разъ-
у-разъ, але ясне, голубе; сонце кризъ викно
выгривае хату.... Що то за сумъ, що то за
тоска мини на души! Яка зануда мене бере!...

Рыпнулы двери. Увиходыть одынъ нашъ сусида. Поздрастувався, каже, що роботу мини прынисъ: «Зъ васъ добра шваля,—пошыйтє жъ мини сорочку та вышыйтє гарнымы взорамы».... Мовытъ, а все на мене пыльно глядзть, нибы пытаецца, чого це я такъ потютюрылася. Достала я взоры, що мала ще одъ Басенковой, показую, а сама мовчу. Чоловикъ той тоди й спытався, чого це я сумую, та спытався такечкы прыхыльно! Побачыла я, що винъ мини прыятель,—узяла та й росказала всю свою недолю. Пожалкувавъ винъ укупи зо мною, ажъ мини полекшало.

Другого дня винъ мене зновъ одвидавъ, зновъ я зъ йимъ набалакала, наговорыла. Але прыйшовъ Трохымъ,—винъ заразисинько пишовъ геть. Трохымъ тоди змовчавъ, та ажъ увечери напався на мене: лаецца, чого це, мовлявъ, Харченко вгадывся до насъ, въ насъ и днюе й начуе! Та й давай паскудыты Харченка поганымы словамы; а мини чогось зробылося такъ жалько, що ажъ-ажъ-ажъ! Кажу я: «Ты бъ краще дякувавъ йому, що винъ роботу дае».—«Не хочу я ани роботы його, ани щобъ винъ до насъ ходывъ!»—«Ты мене тулышъ до його?!» скрыкнула я: «колы вже на те пишло, то швыдче выпадало бъ, щобъ тулыла я тебе, а не ты мене»...—«Тую сорочку, що ты вышываешъ Харченкови, я визьму соби».—«Де жъ це можна? Це жъ ти сами

гроши! Мини геть усе доводыться самій купуваты, а ты жъ того құпыла даешь мини не гуртъ. Зъ чого жъ я жытыму, колы вже не зъ шытва?»—«Кажы що хочъ, а сорочку ты мини оддасы,» въязне чоловикъ та й товче оте same що дня.

Вже сорочка була трохы не готова. Сыдила я коло викна та й угледила, що Харченко йде до насъ. А въ хати тоди бувъ Трохымъ.—«Щобъ часомъ не було тутъ репету!» гадаю,—пишла та. Й перестрила Харченка въ синяхъ.—«Продайте, чы що, мини вашу сорочку», говорю, «а то мини одъ чоловика й просьвитку не буде». Та й росказую йому, якъ той мене заривнувавъ. А Харченко каже: «Ни, не стану я йому потурать. Я вже вдачу вашого зъидытеля знаю: я знаю, що цей невмывака самъ не носытыме тіи сорочки, а тики порубае на шматки. То вже, краще, я самъ йи знюю».... Тоди я сказала йому, що нехай прыйде за моимъ шытвомъ узавтра.

Вернула я въ хатыну.... Матинко моя, що за бучка пиднялася! Адже Трохымъ насправжky прытулыvъ Харченка до мене!—«А! тоби въ хати не можна було зъ йимъ бачытыся?!» напустьvся винъ:—«Ахъ ты, невиро!! А докы я терпитыму? Не потовкмачыvъ йи добре якъйсь часть, не пошкромадыvъ йи головы гараздъ, то вже вона й қырпу загнула!.... Геть зъ моей хаты!»... Та й жене мене. Я пручаюся та кры-

чу, що хата спильна.—«Спильна?!» загорлавъ винъ, «спильна?!»... и почавъ паскудьты мене по-салдацькы:—«Отже я бытъму тебе доты, докы ты сама не скажешъ, що въ хати твойого нема ничего, ани на пучечку».... Взявъ винъ мене мордуваты, а тутъ я й сама розлютувалася: якъ завелыся, то вже нищо третье нась не розвело бъ.... Нарешти чоловикъ мене поборовъ и подушывъ чобитъмы груды, ажъ кисточки залящалы! А дали пиднисъ мене, вхопывъ вижкы, закрутывъ мини за шыю та й поволикъ до драбыны. Певне що тутечки винъ бы бувъ мене або вдавывъ, або повисъвъ, якбыщо я була не зибрала всихъ сыль, не вырвалася та не втикла. Вбигла я стрим-головъ у хату до однієи руськои, що сидить на кутку. Вона тежъ шваля: мылённа женщина, хай йіи Господь поблагословыть!... Вбигла я до неї, вся колотюся, пальци мини правцемъ поставалы, руку покорчыло, очи мини наляялысь, ажъ кровью позалывалыся, все тило дубомъ стало та околило, сама я чорна, якъ сажа въ челюстахъ.... Ледве-ледве мене одволалы.

Годи вже, щобъ письля того навернулася до нась яка жыва душа. Геть уси сусиды немовъ цураються, жаднисинъкий не хоче одвидаты. А одного разу трапылося такъ. Я була на двори та пидмазувала була прызбу, колы вглядила, що до нась ійде шевчыха Меланка.

Уже вона була наблыжылася до нашыхъ во-
ритъ, колы це на шляхъ выскокуе съ хаты
швецъ та гука на неи: «Меланко!! вертай!!
Хочешь у съвидкы попасты, колы воны по-
бъются, чы якъ?!»... Я мало не заплакала:
жыву я мижъ людьмы, а одна якъ палецъ!
жыву въ гроди, а немовъ на самоти, на без-
людди.

Мамы тоди въ Звыногородци не було, бо
воны пойихалы въ Лысянку служыты въ па-
нивъ; тожъ мене никто й не розважыть ни-
колы. И ото якось заманулося мини побачыты
йихъ. Сказала я про це Трохымови та й по-
мандрувала. Черезъ четыри дни мене не було
вдома: отже на ти четыри дни я немовъ одмо-
лодила або й одродылася! Ладна я була й зо-
всимъ не вертаты въ свое пекло, та ба! До
того жъ нагодывся тоди жыдъ зъ балагулою,—
то за злотый я вернулася до дому киньмы.
До нашои господы прійздъ невирный дуже,—
я заздалеги злизла зъ пидводы та й почым-
чыкувала до хаты етежечкамы, черезъ города.
Вже сирило, а до того було й хмарно; и въ
день бувъ сыпнувъ дощъ, и теперь ище брыз-
кавъ; люди вже скризы позасьвитювалы съвіт-
ло. Прыпхалася я по-пидъ нашу хату: и съвітло
бачу, и съміхъ та балачку чую. Ачъ,—думаю,—
гости найихалы!... Не пишла я до хаты, але
по-подъ вікно; зазирнула.... А бый тебе сыла
божа! Край стола сыдзыть Мотря та понуро,

вовкувато дывыться, а муженько мій зазырае
 ѹїй ѿ вичи, розважає ѹїи, роздебенюе, тупцюе
 коло неи, регоче, веселый такый.... (А вона
 доси жыла въ однії жинки, що таки дивчата
 передержує). Захтила я краще роздывыться
 та ѹї выпнулася выше; бо въ нась, бачте, ха-
 тына стоить по-надъ обрывою,—викно wysoko.
 Выпнулася я, але жъ незнàрошна грюкъ лик-
 темъ объ шыбку! Лыбонь Трохымъ зуздривъ
 мою постать, бо колы я вже пишла до дверей,
 то ѹїхъ уже було зачынято. Взяла я торга-
 тися. Торгаю я двери, тыскаю зъ усенькои
 силы, ажъ нарешти выбыла засувъ. Метну-
 лася я тоди въ хатыну та ѹї до Мотри! Я бъ
 ѹїй тутъ геть уси зубы обкалата, якбыщо
 мене не прыдержалъ Трохымъ. Въ ѿого на
 рукахъ не пальци, а правдыви зъвирячи драп-
 ци, та цунки таки. Втрымавъ винъ мене, дер-
 жыть наче въ обценъяхъ. Потимъ поборовъ,
 вхопывъ якусь палюгу чы, може, навить просту
 полиняку, та ѹї давай мене лупыты! Мотря,
 якъ оце побачыла, то заголосыла наче цаплена,
 потимъ кынулася була до ванькыра, потимъ
 назадъ та ѹї порвалася була втикалы зъ хаты.
 Тилкы жъ якъ нагукнувъ Трохымъ на неи:
 «Зоставайся тутечки!»—то вона ѹї лышылася.
 И отъ тоди розпочавъ Трохымъ мене катуваты!
 бъе, бъе, не розбирае по чому. На мини бувъ разо-
 чокъ намыста,—винъ обирвавъ; косы розкуд-
 лалыся,—винъ ихъ почавъ своимы драпцамы

дерты. Оббывъ усю мою тварь: геть розьюшывъ у кровъ. Розплюснувъ мини й губы, й ясла, й бороду! — колотушывъ доты, докы я не зомлила. Пиднявъ винъ мене тоди. трипонувъ та й гепнувъ объ доливку: трохы всихъ внутростей не выбывъ. И отъ тилкы тоди й самъ ущухъ. Я такъ и простелылася на земли навзнакъ, мовъ нежыва. Полежала я трохы, а навить не чую, де мини тило. Нарешти якось змоглася тай рабкы долизла до швальни отеи знакомои руськои. Вона мене була не впизнала: такъ мини голова спухла та набря^кло лыце! Якбы якый спасенный побачывъ мене въ той часъ, то сразу бъ сказавъ, що мого ката вартъ не то въ вежу засадыты, а й у Сибирь на вики вични заслаты.

Пролежала я ничъ у тei руськои, мовъ яке берёVELO. Къ ранку голова моя трохы стухла, и мусила я вертаты до дому. Увиходю въ хату. Тамъ сидыть Трохымъ, сидыть и Мотря.—«Слухай, жинко!»—гризно каже той гыдотъ: «вона одсьогодни жытыме въ нась, въ малій хатыни».—«Я въ судъ подамъ, що въ тебе дви жинци»,—озываюся я несымилыво, стыха, бо терпла голова трохы не лусне, та й боюся я, щобъ винъ йи не разразывъ. А Трохымъ промовывъ насымишкувато: «Щожъ! подавай! я скажу судцямъ, що прыйнявъ Мотрю въ хату за пожыльчыху. Адже хиба законъ претыть прыйматы квартырянтивъ?!»...

То жъ бо то й йе! на мое горенько, цей невира знае судови порядкы вси, до ныточки. Це не те, що нашъ братчыкъ - мищанинъ! тому тилки погрозыся судомъ,—вже винъ-просторика думае, що його кудысь засадять та зашлють; отже Трохымъ—самъ крутій, передъ судцями ніякисинього бою не матыме, а ще й йимъ наговорыть два мишкы гречаной вовны. Зновъ же що до пожылцивъ, то Трохымъ каже правду: якъ будувалы мы соби свій будынокъ, то зробылы тамъ ще одну хату зъ грубою, щобъ оддаваты въ наймы; тилки жъ черезъ нашу колотнечу никто ще доси йи не наймавъ, навить черезъ времъя. Такъ ото на цю хату й натякнувъ Трохымъ.... Я стою ни въ сихъ, ни въ тыхъ, а чоловикъ мій: «Ну, такъ не важся жъ и сливця йїй лыхого промовыты!... ани въ вичи, ани поза очи!»... Бачыте?? Буцимъ вона царыха яка, що вже й торку до неи немае!... Та поза очи навить царя лають!...

Одтоди й живе Мотря пидъ однією покривлею зо мною, мини на наругу. До того жъ Трохымъ ще й гроши переводыть на те падло: харчує йи. Я ніякъ не могла втыштыся та й ще разъ була пидняла черезъ Мотрю бучу, тилки жъ дарма! лышъ мене зновъ побыто.— «Ни, ни! тебе я швыдче вытлумлю, а не йи», прымовляє мій песыголовець: — «або зроблю такъ: вбью тебе та захороню на горищи; а

якъ пиде крыга,—тоди я пустю тебе за водою».... Якъ учула я цю мову, то ажъ похолола. Незабаромъ пишовъ лідъ,—то я й у день боялася пидійти до обрывы, а въ ночи—спаты не могла: все мини ввыхаеться, нибы мужъ тягне мене въ ричку.... Каже мини недавно руська: «Нуда порывае дывытыся на вась! Той видъмуръ, побачыте, ще дання ѡамъ дастъ!» Атъ, що дання! дання—то дурныця. А отъ я такы справди лякаюся, що винъ мини трутызыны дастъ. Бо десяцькымъ роздаютъ мышакъ, щобъ воны собакамъ роскыдувалы; кажуть, що хто й оддаликъ понюхає того мышаку, той мертвне якъ стій.

А що досадно, такъ те, що передъ людськимъ окомъ винъ проты мене дуже облеслыый. — «Жинка моя все щось слабує.... Въ бидолашної жинки моєї якась важка хороба».... Це такъ винъ говорыть у товарыстви, та такечки печаловыто! Погадавъ бы хто, що винъ направду мною опикується! Письля та-кои мовы нихто й не повирыть, що вдома винъ мене поидомъ йистъ.—«Та я», каже, «тебе гыдую, я йисты съ тобою гыдую. Мини ажъ спротывыться, колы я подывлюся на твою брыдку пыку»....

Та усе бъ було ще ничего, а отъ найгирше мини те, що тая чортыця въ моїй хати оселылася. Чы разъ я йіи стыдала, якъ зустринемося, було, въ синяхъ. Чого вже я йій було

не зычу! а вона мовчыть.... Мовчыть, або плохенько видкаже: «А куды мини тे перъ подитыся?!»...—«А навищо жъ ты, вражка дочко, зазналась изъ йимъ? щобъ тебе скрутыло та сказыло!»—крычу я до неи. А вона на те: «Бо винъ мини сказавъ, що йому жинка вже вмерла й обицявсь оженытыся зо мною. Я, зновъ, не зъ вашого кутка,—повирыла. Вже ажъ за мисяць я довидалася черезъ люды, що ты жыва». Бачыте?! Не тямлю вже, хто зъ юихъ двохъ лъешшый.

Ну, скажить: що жъ мини выпадало на съвити билому діяты? Адже подывиться на мене: я й не стара ще, а вже, немовъ дыня, зажковкла; одъ повсякчасной згрыжи ссушылася, така зробилася наче ключка, або скепа: чоловикъ геть усе здоровъя зъ мене выйнявъ. Чы розвыднылося мини за всенъкого замижжя хочъ разъ?—Ни разу!—Що я маю згадаты?—бъе, лае, тулыть, хлиба не настачыть,—ни ѹисты, ни пыты, ничымъ душу закропыты,—и нарешти навивъ у хату якесь дрантя. Терпила я, терпила, одже й терпець мини теперъ урвавсь. Недавнечко Трохымъ сказавъ Мотри, що дали вона вже й хазяйнуватыме, бо, мовлявъ, «у жинки моей и гиркы плюскни—не сповняни, и хлібъ гниту не має, и все въ неи зле». А мини сказавъ просто: «Це я хочу й зроблю такъ, щобъ ты мини хату повинила!» Отожъ, якъ учула я вже ажъ таку мову, то

й нагадалася, що въ мене йе паны знайоми, Басенки: може, воны мене обронять. Пишла я до ихъ, рассказала все дило. Ну, чы повирыте? чужи люде, а вси воны ажъ издригались, слухаочы мене. Отъ тилкы найстарша панночка чудно якось зговорыла. Засумувалась та й каже: «Безталанна ты, Марыйко, безталанна мученыця.... отже Трохымъ ще безталанищий.... а Мотря й потимъ!... И никто спомижъ васть тутечки не выненъ».... Сказала та й пишла до покоивъ. А паны мини нараялы позываты Трохыма въ останнє: може, судъ прысутяжыть його передилытыся зо мною.

Потимъ того, нашукала я соби зновъ пысаку; начеркавъ винъ мини прошения, та й однесла я його до судди. Потимъ пишла до суддихы, впала йій въ ногы та благала, щобъ вона попросыла своего чоловика не обидыты мене.... Не знаю, чы що съ того буде....

Судъ одбуватыметься взавтра. Тымчасомъ я переховуюся въ однієи тутешньои жыдивки. Чогось мене зануда бере: ничего, мабуть, не выйде съ того позва! Запевне, я вженичогисинъко не забуду взавтра рассказаты, абы пидийсты своего ката: додамъ навить такого, чого николы й не бувало! Але вже я увирылася въ тыхъ судахъ....

Та вже будь що будь, а треба краю доходыты. Звисно: колы бъ мини пощастило хочъ

капочку грошеняять выправыты съ Трохыма,
то я бъ тоди й горе покотыла: заразъ бы
гайда въ Кыивъ! А якщо, бува, мене на суди
покрывдять,—то я пиду соби съвить за очи.
За блындаря стану, лирачивъ водытыму, —
тилки геть, геть, зъ цього-о пекла!

1890 року, въ юни.
Звенигородка въ Кыивщини.

Н У ДЬ Г А.

Надруковано въ „Складци“,
т. IV (1897), ст. 122—151.

